

Milica MIKECIN
Domobranska 11
Zagreb
milamikecin@yahoo.com

UDK 821.163.42-97:003.349.1
27-252.6
Izvorni znanstveni članak
Primljen: 6. lipnja 2018.
Prihvaćen: 29. studenoga 2018.

**APOKRIF USNUĆE BOGORODICE
U HRVATSKOGLAGOLJSKOJ KNJIŽEVNOSTI (I):
USPOREDBA TEKSTA IZ PAZINSKIH FRAGMENTATA
S GRČKIM IZVORNikom I NAJSTARIJIM
SLAVENSKIM TEKSTOVIMA**

Apokrif *Usnuće Bogorodice* o posljednjim danima i smrti Bogorodice u hrvatskoglagojskoj književnosti sačuvan je u četirima rukopisima: *Pazinskim fragmentima* (početak 14. st.), *Vinodolskom zborniku* (prva polovica 15. st.), *Grškovičevu zborniku* (16. st.) i *Fatevičevu zborniku* (1617.). Među njima se *Pazinski fragmenti* odlikuju po tom što pripadaju najstarijemu sloju hrvatskoglagojske književnosti i sadrže najstariji oblik hrvatskostaroslavenskoga jezika. Tekst iz *Pazinskih fragmentata* redigirani je prijepis staroslavenskoga prijevoda grčkoga teksta Pseudo-Ivana apostola i evanđelista, koji pripada tzv. betlehemske rukopisnoj predaji apokrifâ. Istraživanje načela prevođenja i jezična usporedba hrvatskostaroslavenskoga teksta s grčkim tekstom u izdanju C. von Tischendorfa (*Codex Ambrosianus A 60 sup.*, 11. st.) i F. X. Bergera (*Codex Monacensis graec. 66*, 16. st.; *Codex Monacensis graec. 146*, 11. st.) na fonološkoj, morfološkoj, sintaktičkoj i leksičkoj razini pokazuje znatan utjecaj grčkoga jezika na najstariji oblik hrvatskostaroslavenskoga jezika. Usporedba teksta iz *Pazinskih fragmentata* s tekstovima drugih slavenskih redakcija toga apokrifa – fragmentarno sačuvanim najstarijim tekstom ruske redakcije iz zbornika *Zlatostruj* (12. st.), najstarijim tekstom srpske redakcije iz *Mihanovičeva homilijara* (13. st.) i tekstom ruske redakcije iz *Zbornika Čudovskoga manastira* (14. st.) – u odnosu na grčki izvornik, potvrđuje arhaičnost njegova jezika, vjernost grčkomu izvorniku i jezičnu srodnost s najstarijim slavenskim tekstovima.

Ključne riječi: apokrif o usnuću Bogorodice, *Pazinski fragmenti*, *Mihanovičev homilijar*, grčki jezik, hrvatskostaroslavenski jezik, načela prevođenja, Pseudo-Ivan apostol, hrvatskoglagojska književnost

1. PODRIJETLO I RANA RUKOPISNA PREDAJA APOKRIFA O USNUĆU BOGORODICE

U Novom zavjetu malo je toga rečeno o Majci Božjoj Mariji, a o njezinoj smrti uopće nema spomena. Ni u prvim stoljećima kršćanstva, do Nicejskoga sabora (325.), nema nijednoga spisa koji se bavi Marijinom smrću i uznesenjem, a sve do Efeškoga sabora (431.) spomen Marijine sudbine nakon smrti vrlo je rijedak i beznačajan. Apokrifni spisi o Marijinu začecu, rođenju, djetinjstvu, udaji, rođenju Isusa i smrti, koji su nastali od 2. do 7. stoljeća, a među kojima se ističu *Protoevanđelje Jakovljevo* (2. st.), *Pseudo-Tomino evanđelje* (2. st.), *Usnuće Bogorodice* (4. st.) i *Pseudo-Matejevo evanđelje* (7. st.), imaju iznimno značenje upravo zato što izvještavaju o onome što nije sadržano u kanonskim evanđeljima.

Apokrif o usnuću Bogorodice, koji također ima i elemente himnografije, hagiografije i homilije, opisuje posljednje dane Marijina života, navještenje njezine smrti, susret s Kristom i apostolima, neprijateljstvo Židova prema njoj, njezinu smrt, Kristovo prihvatanje njezine duše, pogreb i posmrtnu sudbinu, naglašavajući da je Marija kao majka Sina Božjega uskrsnula odmah nakon smrti, tj. da je dušom i tijelom uznesena u nebesku slavu.

Taj se apokrif ubraja među mlađe apokrifne *Novoga zavjeta* jer je nastao vjerojatno u drugoj polovici 4. stoljeća na području Sirije ili Palestine, nakon što je na Efeškom saboru 431. godine priznato Marijino božansko majčinstvo te je određeno slavljenje svetkovina u njezinu čast, a zasniva se na usmenoj predaji koja seže do 2. stoljeće. Da apokrif o usnuću Bogorodice nije nastao prije 4. st., pokazuju i Marijina imena $\alpha\epsilon\iota\pi\acute{\alpha}\rho\theta\epsilon\nu\omicron\varsigma$: *prisnodēva* i $\theta\epsilon\omicron\tau\acute{o}\kappa\omicron\varsigma$: *bogorodica*. Ta su imena ušla u službenu crkvenu upotrebu od 4. stoljeća, odnosno od 5. stoljeća – $\alpha\epsilon\iota\pi\acute{\alpha}\rho\theta\epsilon\nu\omicron\varsigma$ pod utjecajem Epifanija i Augustina, a $\theta\epsilon\omicron\tau\acute{o}\kappa\omicron\varsigma$ nakon Efeškoga sabora. Apokrif je izvorno napisan na grčkom jeziku (usp. SHOEMAKER 2002: 212; BAGATTI; PICCIRILLO; PRODROMO 1975: 14). Uobičajeni grčki naslov glasi $\kappa\omicron\iota\mu\eta\sigma\iota\varsigma$ τῆς Θεοτόκου ‘usnuće Bogorodice’, no u grčkim se naslovima susreću osim riječi $\kappa\omicron\iota\mu\eta\sigma\iota\varsigma$ ‘usnuće, uspenje’, od glagola $\kappa\omicron\iota\mu\acute{\alpha}\nu$ ‘usnuti’, još i $\mu\epsilon\tau\acute{\alpha}\sigma\tau\alpha\sigma\iota\varsigma$ ‘prijenos, predstavljenje’, od glagola $\mu\epsilon\theta\iota\sigma\tau\alpha\sigma\theta\alpha\iota$ ‘premjestiti se, prijeći’, i rjeđe $\acute{\alpha}\nu\acute{\alpha}\lambda\epsilon\phi\iota\varsigma$ ‘uznesenje’, od glagola $\acute{\alpha}\nu\alpha\lambda\alpha\mu\beta\acute{\alpha}\nu\epsilon\iota\nu$ ‘uznijeti, ponijeti’, odnosno $\lambda\alpha\mu\beta\acute{\alpha}\nu\epsilon\iota\nu$ ‘uzeti’. Latinske prevedenice tih grčkih riječi su: *dormitio* ili *obdormitio* ‘usnuće’, od glagola *dormire* ‘spavati, usnuti’, *transitus* ‘prijelaz’, od glagola *transire* ‘prieći’ i *assumptio* ‘uzeće’, ‘uznesenje’, od glagola *assumere* ‘uzeti (k sebi), prihvatiti’. Odatle su uobičajeni latinski naslovi apokrifa *Dormitio Deiparae*, *Obdormitio Deiparae*, *Transitus Mariae* i *Assumptio Mariae*.

U popisu tekstova novozavjetnih apokrifa *Clavis Apochryphorum Novi Testamenti* navodi se više od šezdeset različitih tekstova koji sadrže *Transitus sanctae Mariae* (CANT 100–177) (usp. GEERARD 1992: 74–96). Stara predaja grana se prema različitim porodicama spisa koji su pisani na osam različitih jezika: sirijskom, etiopskom, grčkom, koptskom (sahidskom i bohairskom), latinskom, arapskom, gruzijskom i armenskom. Latinska je predaja podloga za cijeli niz daljnjih prijevoda koji su ovisni o njoj, kao što su staroirski i staroengleski, a iz grčke predaje proizlazi većina slavenskih prijevoda.

Povijest predaje veoma je složena. Cjelokupna predaja apokrifa dijeli se u dvije glavne grane, koje je Michel van Esbroeck nazvao »palmina predaja« i »betlehemska predaja« (ESBROECK 1981: 265–285).¹ Uz te dvije glavne predaje postoji još i s prvom povezana koptska predaja te nekoliko »atipičnih predaja« koje ne pripadaju nijednoj od glavnih predaja.²

Palmina predaja svodi se na pretpostavljeni izgubljeni grčki izvornik iz 4. stoljeća, od kojega nam je sačuvan samo etiopski prijevod s kraja 5. i početka 6. stoljeća, koji se na latinskom naziva *Liber Requiei Mariae* (*Knjiga Marijina pokoja*) (izd. ARRAS 1973). Osim u etiopskom prijevodu ta se predaja prenosi i u sirijskim fragmentima s kraja 5. i početka 6. stoljeća, poznatima pod imenom *Obsequies* (izd. WRIGHT 1865.a), te u nekim gruzijskim i koptskim tekstovima (usp. ESBROECK 1973: 55–75; REVILLOUT 1907; SELLEW 2000: 37–69). Najstariji sačuvani grčki tekst te predaje nastao je u 6. stoljeću, a običava se nazivati *Transitus R* (CANT 102, BHG 1056d; izd. WENGER 1955: 209–241; MANNS 1989).³ On je osnova za mlađi grčki tekst iz 7. stoljeća koji se pripisuje solunskom nadbiskupu Ivanu Bogoslovu (Ivanu Solunskom) – *Homilia de dormitione auctore Iohanne Thessalonicensi* (CANT 103, 162; BHG 1144a–g, BHG 1056g–gb, h) (usp. JUGIE 1926: 344–438). Čini se da je Ivan Solunski obradio dužu verziju najstarijega sačuvanoga grč-

¹ Prva je predaja dobila ime »palmina predaja« zbog važnosti pridane palmi koja potječe od stabla života, a koju Gabriel predaje Mariji kada joj naviješta usnuće i koja svijetli pri Marijinu ukopu na njezinu odru (SHOEMAKER 2002: 32). Filijacijske odnose unutar te predaje utvrdio je Antoine Wenger (usp. WENGER 1955), a njegova istraživanja dopunio je M. van Esbroeck (vidi ESBROECK 1981). Druga se predaja naziva »betlehemska predaja« zbog toga što je u njezinim tekstovima riječ o tome da Marija prije smrti odlazi iz Jeruzalema u Betlehem i opet se vraća u Jeruzalem, gdje umire.

² Daljnji značajniji tekstovi apokrifa o usnuću Bogorodice u drugim predajama su propovijed Jakova Seruga na sirijskom i armenskom (6./7. st.), poslanica Pseudo-Dionizija Areopagita na armenskom (6./7. st.), tzv. *Koptski fragmenti* (5./6. st.), te propovijed Pseudo-Evodija Rimskoga (6. st.) i propovijed Pseudo-Ćirila Aleksandrijskoga (6. st.) na koptskom jeziku. Vidi MIMOUNI 2011: XIII–XVII.

³ Slovo *R* u nazivu stoji kao početno slovo riječi *Romanus* 'rimski', jer je otkriven u Vatikanškoj apostolskoj biblioteci u rukopisu *Codex Vaticanus graecus* 1982 iz 11. stoljeća.

koga teksta *Transitus R*, izbacivši iz njega dvojbene dijelove. Ali taj grčki tekst pokazuje srodnost i sa sirijskim fragmentima *Obsequies*, odnosno s etio-pskim *Liber Requiei Mariae*. Također je u istoj predaji grčkih tekstova sa-čuvan i sažetak propovijedi Ivana Solunskoga iz 10. stoljeća (izd. HALKIN 1953: 156–164) te propovijed koja se pripisuje Teoteknu, biskupu iz Livije u Palestini (6./7. st.) (izd. WENGER 1955: 96–100 i 271–291). Najstariji latin-ski prijevod, blizak *Transitusu R*, poznat je pod nazivom *Transitus A* (CANT 112, BHL 5352b; izd. WENGER 1955: 68–95 i 245–256).⁴

Istoj predaji pripadao je i izgubljeni grčki tekst koji je sastavljen kao sa-žetak tekstova koji se zasnivaju na *Liber Requiei Mariae*. Sačuvan je samo njegov latinski prijevod, koji se proširio na kršćanskom Zapadu, a običava se nazivati skraćeno *Transitus B*. Kao njegov pisac spominje se sardski biskup Meliton (umro oko 190. godine), no zapravo je napisan mnogo kasnije, vje-rojatno krajem 5. stoljeća, te se stoga navodi pod imenom Pseudo-Melitona (*Liber de transitu auctore Pseudo-Melitone*, CANT 111, BHL 5351–5352a; izd. PG 5, 1231–1240; TISCHENDORF 1866: 124–136).⁵

Kao i Ivan Solunski i Pseudo-Meliton iskazuje zabrinutost zbog dužega prekida i kvarenja apokrifne predaje u Bizantu između prvih stoljeća kršćan-stva i njihova vremena. Obojica obećavaju da će svojim spisima obnoviti pre-daju u izvornom obliku. No unatoč povezanosti tih dvaju tekstova, oni se ipak razlikuju i sadržajno i stilski te Pseudo-Melitonov tekst nije puka dopuna i proširenje teksta Ivana Solunskoga (JUGIE 1926: 344–438).

Ostali latinski prijevodi s grčkoga su takozvani *Transitus W* (CANT 114 = BHLns 5352b–p; izd. WILMART 1933: 323–357) i *Transitus C* (CANT 115 = BHLns 5352r; izd. CAPELLE 1949: 21–48), tekst Pseudo-Josipa iz Ari-mateje (7. st.) (CANT 116 = BHL 5348–5350b; izd. TISCHENDORF 1866: 113–123) te prijevodi četiriju propovijedi o uznesenju pripisanih Kozmi Ve-stitoru, retoričaru iz Konstantinopola (9. st.) (CANT 117 = BHLns 5355g–k; izd. WENGER 1955: 140–172 i 313–333).

Betlehemska predaja svodi se na grčki tekst koji se običava nazivati *Še-stoknjižje* zbog toga što je bio podijeljen u šest knjiga, a potječe vjerojatno iz 4. stoljeća.⁶ Pretpostavljeni je grčki izvornik izgubljen, a najstariji tekstovi sa-čuvani su u dvama sirijskim prijevodima, jednom iz 5. i drugom iz 6. stoljeća

⁴ Slovo *A* u nazivu potječe od naziva kodeksa *Codex Augiensis 229* iz 9. stoljeća, Landesbibli-othek Karlsruhe, u kojem se nalazi dotični rukopis.

⁵ Druga verzija Pseudo-Melitonova teksta izdana je u HAIBACH-REINISCH 1962. Usp. SHOEMAKER 2002: 35.

⁶ M. van Esbroeck istražio je također i filijaciju tekstova betlehemske predaje. Vidi ESBROECK 1981: 273.

(izd. SMITH LEWIS 1902; WRIGHT 1865.b: 6, 417–448; 7, 108–160), te u više kasnijih sirijskih, etiopskih i arapskih rukopisa.

Najstariji sačuvani grčki spis koji pripada toj predaji pripisuje se apostolu i evanđelistu Ivanu, a vjerojatno je nastao na palestinskom području potkraj 5. ili početkom 6. stoljeća i predstavlja sažetak teksta *Šestoknjižja* ili samo njegove kasnije predaje. Budući da pisac toga spisa nije sâm apostol, spis se navodi pod imenom Pseudo-Ivana apostola (*Liber de dormitione auctore Pseudo-Iohanne apostolo*, CANT 101 (110, 141, 142 i 170), BHG 1055–1056). Apostol i evanđelist Ivan proglašen je piscem da bi se spisu dao autoritet, koji među ostalim počiva na mjestu iz Evanđelja po Ivanu: »Kad Isus vidje majku i kraj nje učenika kojega je ljubio, reče majci: ‘Ženo! Evo ti sina!’ Zatim reče učeniku: ‘Evo ti majke!’ I od toga časa uze je učenik k sebi« (Iv 19,26–27). Taj je spis od 6. stoljeća proširen na cijelome grčkom jezičnom prostoru te je bio u temelju betlehemske predaje tijekom cijeloga srednjega vijeka. Na grčkome je sačuvan u više od stotinu rukopisa, a također i na staroslavenskome u više od stotinu rukopisa, ali susreće se i u gruzijskim, etiopskim i arapskim inačicama. Njegovoj velikoj rasprostranjenosti pridonijelo je i to što u Ruskoj pravoslavnoj crkvi nije smatran apokrifom te je u istočnoj Crkvi ušao u liturgijsku književnost (POPOV 1880: 6). On nije uzor prema kojemu su pisani svi kasniji spisi, nego karakterističan i najstariji predstavnik betlehemske predaje apokrifa, koja je imala različite ogranke u kasnijem razdoblju.

Dok se palmina predaja širila u zapadnu Europu na osnovi latinskih prijevoda Pseudo-Melitonova teksta, betlehemska se do kraja srednjobizantskoga razdoblja zadržala samo na Istoku. Jedina je iznimka latinski prijevod teksta Pseudo-Ivana apostola i evanđelista, koji je očuvan u rukopisu iz Biblioteke Laurenziana u Firenci iz 14. stoljeća, *Cod. XV d. 12*, fol. 19–20 (CANT 110 = BHLns 5355f; izd. WILMART 1933: 357–362).

2. TEOLOŠKO PITANJE UZNESENJA BOGORODICE I RAZVOJ APOKRIFNE PEDAJE U SREDNJOBIZANTSKOM RAZDOBLJU

Dvije predaje apokrifa sadržajno se razlikuju ponajprije u tome što je prema betlehemskoj predaji Marija prognana iz Jeruzalema u Betlehem, gdje je pohode apostoli, odakle se ponovno vraća u Jeruzalem, dočim prema palminoj predaji ne napušta Jeruzalem.⁷ Međutim, od svih razlika u prenesenim tekstovima teološki je najznačajnija ona koja se odnosi na samu Marijinu smrt. Neki tekstovi završavaju tako da je Krist primio samo njezinu dušu, a njezino neo-

⁷ Sadržajnu razliku među dvjema predajama temeljito je istražio Martin Jugie. Vidi JUGIE 1944.

krnjeno tijelo čeka na ponovno sjedinjenje s dušom pri konačnom uskrsnuću (*dormitio*), a drugi tekstovi završavaju uznesenjem duše i tijela, tako da se duša i tijelo ponovno sjedinjuju već prije konačnoga uskrsnuća (*assumptio*). No razlike u prikazu Marijine smrti između dviju predaja ne mogu se jasno utvrditi. Uznesenje se javlja već u najstarijim tekstovima palmine predaje, primjerice u sirijskim *Obsequies*, kao i u tekstovima betlehemske predaje. Naprotiv o usnuću bez uznesenja nije samo riječ u starijim tekstovima, nego i u nekim mlađim rukopisima obiju predaja (SHOEMAKER 2002: 146–168). Primjerice, u tekstu Ivana Solunskoga u različitim rukopisima postoje različiti prikazi Marijine smrti, od onih u kojima se sudbina Marijina tijela nakon pogreba uopće ne spominje, preko onih u kojima se tijelo prenosi u zemaljski raj do onih u kojima se izričito govori o uznesenju (JUGIE 1944: 140).

Apokrif o usnuću Bogorodice imao je presudnu ulogu u oblikovanju ranokršćanske marijanske pobožnosti, a napose u utvrđivanju vjerovanja u njezino uznesenje. Efeški sabor (431.) odobrio je štovanje Marije kao Bogorodice, a nakon Kalcedonskoga sabora (451.) počela se snažnije razvijati mariologija. U Bizantu su najstariji tekstovi apokrifa utjecali i na uspostavu i oblikovanje Marijina štovanja. Iako se Marija u Bizantu slavila već i prije 5. stoljeća, kult se počeo snažnije razvijati od 5. stoljeća, kada su u Jeruzalemu uspostavljene svetkovine navještenja (25. ožujka), Marijina rođenja (8. rujna), smrti i uznesenja (15. kolovoza) te Anina začeca (8. prosinca). Za cara Mauricija (582. – 602.) svetkovina uznesenja uvedena je u cijelome Bizantskom carstvu. Svetkovanje Marijina uznesenja potaknulo je daljnji razvoj apokrifne i homiletičke književnosti od 5. do 6. stoljeća, a potom sve do 9. stoljeća. Taj je utjecaj jasno vidljiv primjerice u pastoralnoj poslanici Ivana Solunskoga, koji je svetkovinu Marijina uznesenja uveo u svoju biskupiju. Na razvoj Marijina kulta na Istoku utjecala je činjenica da je apokrif neprekidno bio u crkvenoj upotrebi, dočim je na Zapadu *Transitus sanctae Mariae* u 6. stoljeću Gelazijevim dekretom (*Decretum Gelasianum de libris recipiendis et non recipiendis*) zajedno s mnogim drugim spisima bio proglašen apokrifom i time potisnut iz službene upotrebe (MIMOUNI 2011: 197–200).

Razlike u tekstovima koje se odnose na način Marijine smrti odražavaju dogmatske sporove prvih sabora, osobito oko uznesenja, kao i razlike u teološkim tumačenjima istočne i zapadne Crkve. Prvi se put uznesenje izričito teološki razmatra na Zapadu, i to u drugoj polovici 6. stoljeća, kada je Grgur iz Toursa (oko 538. – 594.) na osnovi Pseudo-Melitonova teksta u spisu *O slavi mučenika (De gloria martyrum)* prihvatio vjerovanje u uznesenje Bogorodice (CANT 113; izd. KRUSCH 1969: 34–111). No ozbiljna teološka rasprava o uznesenju na Zapadu počela je tek u drugoj polovici 8. stoljeća.

Na Istoku nakon prvoga glavnoga razdoblja predaje apokrifa o usnuću Bogorodice, koje traje od nastanka apokrifa do prve četvrtine 7. stoljeća (ranobizantsko razdoblje), slijedi drugo razdoblje do 9. stoljeća (srednjobizantsko razdoblje). U drugom je razdoblju, za razliku od prvoga, apokrif manje pripovijedan a više enkomijastički, prožet teološkim naukom i slavljenjem Bogorodice (usp. SHOEMAKER 2002: 26). Objedinjuju se različite inačice predaje, prevladavaju se unutar kršćanski teološki sukobi i sve se više učvršćuje nauk o Marijinu uznesenju. U tom drugom razdoblju preneseni su sljedeći grčki tekstovi: propovijed Pseudo-Modesta (BHG 1085), propovijedi Andrije Kretskega (BHG 1115, 1122, 1109) i konstantinopolskoga patrijarha Germana (BHG 1119, 1135, 1155), tri propovijedi Ivana Damašćanina i *Historia euthymiaca*. Svi spomenuti izvori potječu iz 8. stoljeća.

Najstarija sačuvana bizantska propovijed za svetkovinu 15. kolovoza, tj. najstariji grčki teološki tekst koji se odnosi na uznesenje *Encomium in dormitionem sanctae dominae nostrae semper virginis Mariae* potječe s kraja 7. stoljeća ili početka 8. stoljeća, a pripisuje se Pseudo-Modestu, s obzirom na to da je jeruzalemski patrijarh Modest umro 634. godine (izd. PG 86: 3277–3312). Riječ je o panegiriku o usnuću Bogorodice, koji je značajan zbog nauka o uznesenju i njegove neovisnosti o apokrifnim spisima, kojima se samo djelomice služi. Pseudo-Modest tvrdi da je nakon Marijine smrti uzneseno njezino neokrnjeno tijelo te je duševno i tjelesno sjedinjena s Kristom. Vjerojatno je u to vrijeme to već bio službeno prihvaćen bizantski crkveni nauk.

Konstantinopolski patrijarh German (oko 634. – 733.) početkom 8. stoljeća napisao je dvije propovijedi o uznesenju u kojima naučava da je Marija umrla jer je i Krist umro, da su oni iste naravi, a njezina je smrt potvrda Božjega utjelovljenja, da je ona uskrsnula od mrtvih i uznesena k Sinu neokrnjena tijela, te da je njezino tjelesno uznesenje posljedica božanskoga majčinstva (izd. PG 98: 340–348; 348–357; 360–372).

Andrija, suvremenik Germanov, metropolit Gortine na Kreti (oko 660. – 740.), posvetio je tri propovijedi uznesenju (izd. PG 97: 1045–1072; 1072–1089; 1089–1109). U njima i on potvrđuje sjedinjenje duše i tijela Marijina na nebu, njezinu svetost, vječno djevičanstvo i božanskost njezina majčinstva.

Ivan Damašćanin (oko 676. – 749.) uznesenju je posvetio tri propovijedi koje je vjerojatno izgovorio u Getsemaniju 740. godine (izd. PG 96: 725–757; VOULET 1961: 88–89, 132–133, 136–137; KOTTER 1988: 461–555). *Historia euthymiaca* (izd. PG 96: 748–752, KOTTER 1988: 536–539; VOULET 1961: 80–197) umetnuta je u drugu propovijed Ivana Damašćanina o Marijinoj smrti. Riječ je o pripovijesti nepoznatoga podrijetla o tome kako su car Marcijan (450. – 457.) i njegova žena Pulherija u vrijeme Kalcedonskoga sabora (451.) od jeruzalemskoga patrijarha Juvenala zatražili Marijine posmrtno

ostatke, a on im je odgovorio da je nakon tri dana pronađen prazan grob jer je Marija uznesena dušom i tijelom. Kao i German i Ivan Damaščanin za svoj teološki nauk upotrebljava apokrife, osobito apokrif Ivana Solunskoga, tvrdeći da je Marija uznesena dušom i tijelom. Kao što je sveto i bezgrešno tijelo rođeno od nje, tako je i njezino tijelo bezgrešno i uzneseno neokrnjeno smrću.

Tako je u 8. stoljeću na kraju patristike na Istoku nauk o Marijinu uznesenju bio teološki razrađen, u čem je apokrif *Usnuće Bogorodice* imao presudnu ulogu.

3. APOKRIF *USNUĆE BOGORODICE* U STAROSLAVENSKOJ KNJIŽEVNOSTI

Apokrif o usnuću Bogorodice preveden je prije 12. stoljeća s grčkoga jezika na staroslavenski jezik, a potom je prenesen u mnoge redakcije staroslavenskoga jezika.⁸ U staroslavenskoj književnosti poznat je pod općim naslovom *Uspenie Bogorodice*,⁹ što je prijevod za grčki *κοίμησις τοῦ Θεοτόκου* i latinski *Dormitio Deiparae*. Uz riječ *uspennie* susreće se i riječ *pokoi* kao prevedenica za *κοίμησις*, zatim *prêstavlenie* kao prevedenica za *μετάστασις*, te *vъzdviženie* i *vъznesenie* kao prevedenice za *ἀνάληψις*. U staroslavenskoj književnosti najrašireniji su prijepisi prijevoda teksta Pseudo-Ivana apostola i evangelista i teksta Ivana Solunskoga. Tekst Pseudo-Ivana bio je raširen među Slavenima i zato što je sadržavao izvještaj o uznesenju koji je bio najbliži službenomu stajalištu istočne Crkve te je već u Bizantu bio sastavljen za liturgijsku upotrebu, a nalazio se u liturgijskim zbornicima kao sažetak starijih apokrifnih predaja. Osim toga, za razliku od palmine predaje, betlehemska je predaja teološki ortodoksna, jer nema kozmičkih misterija ni ezoterične sote-

⁸ Opsežan popis staroslavenskih tekstova apokrifa o usnuću Bogorodice nalazi se u SANTOS OTERO 1981: 161–195. Santos Otero navodi preko 90 rukopisa prijevoda Pseudo-Ivanova apokrifa, a u predgovoru, osim hrvatskostaroslavenskoga teksta iz *Vinodolskoga zbornika* i srpskostaroslavenskoga iz *Mihanovićeve homilijara*, po važnosti izdvaja još ove rukopise: tekst iz *Paisijeva zbornika* (14. st., Российская национальная библиотека, Санкт-Петербург, fol. 102v–118v): *na uspenie sv. bogorodicy*; Свято-Троицкая Сергиева лавра, Cod. 13 (2024) (14. st., Российская государственная библиотека (Румянцевский музей), Москва, fol. 231–242): *slovo sv. apostola i evangelista ivana bogoslova na uspenie sv. bogorodici* (izd. POPOV 1880: 24–39); tekst iz zbirke A. N. Popova, Cod. 93/II (14. st., fol. 58b): *slovo svetago ioana bogoslov'ca o pokoi svetyo vladychicq našq bogorodicy* (izd. POPOV 1880: 9–23) (SANTOS OTERO 1981: 162). Po starosti se ističe još i ruskostaroslavenski rukopis iz zbornika *Scaliger*, br. 74 (Paterikon, 13. st., Bibliothek der Rijksuniversiteit, Leiden, fol. 160v–170v): *slovo ioana feloga o pokoi sv. bogorodici* (izd. VEDER 1978).

⁹ Stsl. imenica *usъpennie* ‘usnuće’ izvedena je od glagla *usъpati* ‘usnuti’, tj. *sъpati* ‘snivati, spavati’.

riologije, a kristologija je u skladu s Nicejskim vjerovanjem (SHOEMAKER 2009: 10). Najstariji rukopisi toga teksta sačuvani su u ruskoj, srpskoj i hrvatskoj redakciji.

Među prijepisima tekstova Pseudo-Ivana apostola i evanđelista je i najstariji sačuvani tekst apokrifa o usnuću Bogorodice u slavenskoj književnosti. To je fragment teksta ruske redakcije iz 12. stoljeća, iz zbirke *Zlatostruj* (Российская национальная библиотека, Санкт-Петербург, *Cod. F. π. I. 46*, fol. 197–197v): *slovo s(vja)t(a)go ap(osto)la i ev(an)g(e)lista iōanna b(o)goslova o pokoi s(vja)tyja vl(a)d(y)č(i)ca našeja b(o)gorodica i prisnoděvy marija* (Zlat) (izd. SREZNEVSKIJ 1876: 70–75). U svojem izdanju I. I. Sreznevskij o njem kaže: »Taj je fragment važan s jedne strane kao dokaz starine slavenskoga prijevoda toga spomenika drevne kršćanske književnosti, a s druge strane kao dokaz da se drevno čitanje prijevoda dovoljno pravilno očuvalo u kasnijim spisima« (SREZNEVSKIJ 1876: 61).

Među daljnjim ruskostaroslavenskim tekstovima koje navodi Sreznevskij valja izdvojiti one najstarije: *Zbornik Čudovskoga manastira*, *Cod. 20 (110)* (Государственный исторический музей, Москва, 14. st., fol. 113v): *slovo ioanna b(o)goslova o pokoi s(vja)tyja vl(ady)č(i)ca našeja b(ogorodi)ca i prisnoděvja marija* (ČZ); *Zbornik iz biblioteke Novgorodsko-Sofijskoga sabora 591* (Российская национальная библиотека, Санкт-Петербург, 15. st.); *Zbornik Rumjancevljeva muzeja*, *Cod. 435* (Российская государственная библиотека, Москва, 15. st., fol. 421–429): *slovo svjatago apostola ioanna feologa na uspenie presvjatyja vladičyca*. Osim fragmenta iz *Zlatostruja* Sreznevskij je izdao još i spomenuti tekst iz *Zbornika Čudovskoga manastira* s dopunama iz teksta iz *Zbornika Biblioteke Novgorodsko-Sofijskoga sabora* (SREZNEVSKIJ 1876: 62–70).

Najstariji srpskostaroslavenski tekst sačuvan je u rukopisu raške redakcije iz *Mihanovićeve homilijara* (rukopis br. 25 *Mihanovićeve zbirke*, *Cod. III. c. 19*, 13. st., Arhiv HAZU, Zagreb, fol. 154v–158): *s(ve)t(a)go iōana b(o)goslovca slovo na prěstavlenije s(ve)tyje b(ogorodi)ce marije* (MH) (opis: MOŠIN 1955: 95–96, 98). Ostali stariji srpski rukopisi jesu: *Cod. Q. π. I. 69* (Российская национальная библиотека, Санкт-Петербург, kraj 13. i početak 14. st., fol. 8–19); *Cod. 29* (Manastir Savina, 14. st., fol. 75v–86); *Cod. III. c. 22* (rukopis br. 23 *Mihanovićeve zbirke*, Prolog, 14. st., Arhiv HAZU, Zagreb, fol. 318–322): *iōana bogoslova slovo ô pokoi prěsvetije vladičice naše bogorodice marije* (opis: MOŠIN 1955: 170, 173); *Cod. 219* (Patrijaršijska biblioteka, Beograd, 1381., fol. 2–24).¹⁰

¹⁰ Među ostalim tekstovima srpske redakcije koji imaju isto podrijetlo još valja izdvojiti: *Cod. 3483* (Государственный исторический музей, Москва, 1425., fol. 183v–192); *Cod. 36*

U hrvatskologoljskoj književnosti apokrif je sačuvan u trima rukopisima koji sadrže prijepis prijevoda teksta Pseudo-Ivana apostola: 1. *Pazinski fragmenti*, početak 14. stoljeća, HAZU, Zagreb, *Fragm. glag.* 90d–e–f (FgTrans),¹¹ 2. *Vinodolski zbornik*, prva polovica 15. stoljeća, HAZU, Zagreb, *Cod. III. a. 15* (Kukuljevićeva zbirka, rukopis br. 351), fol. 48r–49v,¹² 3. *Grškovićeve zbornik*, 16. stoljeće, HAZU, Zagreb, *Cod. VII. 32*, fol. 167v–171: *Čtenie ot' vzneseniê svete marie kako e vznesena na nebesa*, te u jednom rukopisu koji pripada palminoj predaji: *Fatevićeve zbornik duhovnoga štiva*, 1617., HAZU, Zagreb, *Cod. IV. a. 124* [IV. a. 141], fol. 1r–1v (unutar jedne propovijedi o Djevici Mariji kako je uznesena i na nebu dočeka) i fol. 18v–22v: *Na Vznesene Divice Marie* (izd. RIZNICA 2016: 177–178; 212–220). Palminoj predaji pripada i latinični rukopis: *Codex Varia Variorum br. 39* Franjevačke biblioteke u Dubrovniku, 17. stoljeće, str. 1–40: *Nadan vřisciařchia. D. M. nanebessa* (izd. KARÁSEK 1913: 1–15).

4. GRČKI PREDLOŽAK STAROSLAVENSKOGA PRIJEVODA

Navedeni staroslavenski tekstovi betlehemske predaje redigirani su prijepisi prijevoda grčkoga apokrifa koji se pripisuje Ivanu apostolu i evanđelistu, tj. Pseudo-Ivanu. U BHG III navodi se pod oznakom: *App. III. 1055–1056: Maria Deipara, 1. De vita, apocalypsi, dormitione, 5. Liber de dormitione auctore *Ioanne apostolo.*

(Narodna biblioteka, Beograd, 15. st., fol. 185v–199v); *Cod. 651* (Hilandar, 15. st., fol. 111–122v: *s(ve)(a)go ap(o)s(to)la iôanna b(o)goslova. slovo na prês(ve)tye vl[a]d[y]č[i]ce nařee b(ogorodi)ce i pr(i)snod(ê)vvy marie* (izd. JOVANOVIĆ 2016: 110–119); tekst iz *Kukuljevićeve zbirke* br. 737, *Cod. III. b. 20*, Minei a. 1456., Arhiv HAZU, Zagreb, fol. 460–467: *svetago apostola iôanna bogoslova slovo na přčëvstnoe uspenie přësvetye vladičice naše bogorodice* (opis: MOŠIN I, 1955: 106); *Cod. 53* (Manastir Nikoljac, 1495./1505., fol. 107v–120v); tekst iz *Kukuljevićeve zbirke*, rukopis br. 501, *Cod. III. a. 20* (16. st., Arhiv HAZU, Zagreb, fol. 90v–103v): *slovo io(a)nna bogoslova na uspenie přësvetie vladičice naše i bogorodice i prysnodëvii marie* (izd. NOVAKOVIĆ 1886: 193–200); *Cod. 153* (Narodna biblioteka Beograd, 16./17. st., fol. 89v–93v); *Cod. 253* (Patrijaršijska biblioteka Beograd, 1618., fol. 125–131); *Cod. 487* (Hilandar, 1647./48., fol. 102–113); *Cod. P-54* (Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb, Služ. Minei a. 1685., fol. 169–174): *slovo s(ve)tago iôanna bogoslova o přëstavljeniju prês(ve)tyje vladičice naše bogorodice* (opis: MOŠIN 1971: 25–26) (usp. JOVANOVIĆ 2016: 106–107).

¹¹ *Pazinske fragmente* izdali su i jezično analizirali Milan Mihaljević i Jasna Vince (MIHALJEVIĆ; VINCE 2012).

¹² Tekst iz *Vinodolskoga zbornika* najprije je u transkripciji izdao Rudolf Strohal (STROHAL 1917: 36–39), zatim također u transkripciji i s dopunama iz *Grškovićeve zbornika* Vjekoslav Štefanić sa suradnicama (ŠTEFANIĆ i sur. 1969: 149–153). Odande ga je preuzela Marija-Ana Dürriigl (DÜRRIIGL 2013: 135–138).

Od toga teksta treba razlikovati tekst koji je nastao krajem 6. ili u prvoj polovici 7. stoljeća, a pripisuje se solunskom nadbiskupu Ivanu Bogoslovu (BHG III App. III 1144) (izd. JUGIE 1926: 344–438; SANTOS OTERO 1963: 607–645), jer je u Bizantu *Bogoslov* (θεολόγος) bio uobičajeni pridjevnik i sv. Ivana apostola. Tekst Ivana Bogoslova Solunskoga predstavlja svojevrsnu kompilaciju u kojoj se sažima dotadašnja palmina predaja. Riječ je zapravo o homiliji ili pastirskoj poslanici povodom uvođenja svetkovine Uznesenja Marijina u solunsku crkvu.

Primjetna je doslovna podudarnost između najstarijih slavenskih tekstova i grčkoga Pseudo-Ivanova teksta, koji nosi naslov: τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ θεολόγου λόγος εἰς τὴν κοίμησιν τῆς ἁγίας Θεοτόκου ‘svetoga Ivana bogoslova slovo o usnuću svete Bogorodice’. Najpoznatije izdanje grčkoga teksta priredio je Constantin von Tischendorf pod naslovom *Iohannis liber de dormitione Mariae* (TISCHENDORF 1866: 95–112; pretisak Hildesheim, 1966), upotrijebivši za svoje izdanje pet rukopisa: 1. *Codex Parisinus graec. 1173*, 11. st., fol. 264–267, Bibliothèque nationale de France, Pariz (A), 2. *Codex Venetianus Marc. graec. cl. II. 042*, 13. st., fol. 229v–237, Biblioteca Nazionale Marciana, Venecija (B), 3. *Codex Monacensis graec. 276*, fol. 121v–132v, 12. st., Bayerische Staatsbibliothek, München (C), 4. *Codex Ambrosianus A 60 sup.*, 11. st., fol. 98–104v, Biblioteca Ambrosiana, Milano (D), 5. *Codex Ambrosianus C 92 sup.*, 14. st., fol. 270–274v, Biblioteca Ambrosiana, Milano (E). To izdanje međutim nije kritičko jer je tekst uspostavljen na osnovi svih pet korištenih rukopisa, pri čem nema komentara različitih čitanja koja su navedena u aparatu.¹³ U usporedbi sa sirijskim rukopisima najstariji sačuvani grčki rukopisi znatno su mlađi jer potječu najranije iz 10./11. stoljeća, ali sadrže tekst koji potječe iz 5. ili ranoga 6. stoljeća i blizak je izvornomu *Šestoknjižju* (usp. MIMOUNI 1995: 124; ESBROECK 1981: 269).¹⁴ Najstariji od navedenih pet rukopisa – *Codex Ambrosianus A 60* ili, prema Tischendorfovoj oznaci, rukopis D – najbliži je predlošku staroslavenskoga prijevoda (usp. POPOV 1880: 7). Prvo izdanje grčkoga Pseudo-Ivanova *Usnuća Bogorodice* priredio je François

¹³ Tekst Tischendorfova izdanja preuzeli su zatim Giuseppe Bonaccorsi (BONACCORSI 1948: 260–289) i Aurelio de Santos Otero (SANTOS OTERO 1963: 574–606). Novo kritičko izdanje toga teksta pripremaju S. Mimouni, B. Outtier, M. van Esbroeck i S. Voicu pod naslovom *Dormitio Mariae, auctore Iohanne apostolo*, u nizu *Corpus Christianorum, Series Apocryphorum* (Brepols, Turnhout).

¹⁴ Arapski je prijevod zajedno s latinskim prijevodom izdao Maximilian Enger (ENGER 1854). U svojem tekstu iz 1886. godine Stojan Novaković primjećuje da se srpskostaroslavenski tekst iz rukopisa br. 501, HAZU, po svojem sadržaju podudara s arapskim tekstom što ga je izdao M. Enger, samo što je slavenski tekst znatno kraći (NOVAKOVIĆ 1886: 190–191).

Xavier Berger na osnovi dvaju rukopisa: *Codex Monacensis graec.* 66, 16. st., fol. 182–187v i *Codex Monacensis graec.* 146, 11. st., fol. 457–464v, Bayerische Staatsbibliothek, München (BERGER 1805: 629–663). Ti su rukopisi srodni s rukopisima iz Tischendorfova izdanja, ali su na mnogim mjestima još bliži najstarijim slavenskim tekstovima apokrifa.¹⁵

¹⁵ Ostali grčki rukopisi koji sadrže Pseudo-Ivanov tekst su: *Cod. Andros 94* (16) (12. st., fol. 176v, Monē Hagias (Zōodochou Pēgēs), Andros); *Cod. Atheniensis 331* (14. st., fol. 142–157v, Ethnikē Bibliothēkē tēs Hellados, Atena); *Cod. Atheniensis 343* (16. st., fol. 113v–121v, Ethnikē Bibliothēkē tēs Hellados, Atena); *Cod. Atheniensis 346* (15. st., fol. 19–28, Ethnikē Bibliothēkē tēs Hellados, Atena); *Cod. Atheniensis 422* (16. st., fol. 181–188, Ethnikē Bibliothēkē tēs Hellados, Atena); *Cod. Atheniensis 1021* (16. st., fol. 170–180v, Ethnikē Bibliothēkē tēs Hellados, Atena); *Cod. Atheniensis 1027* (12. st., fol. 390v–397v, Ethnikē Bibliothēkē tēs Hellados, Atena); *Cod. Atheniensis 2257* (16. st., fol. 127–134, Ethnikē Bibliothēkē tēs Hellados, Atena); *Cod. Atheniensis* (16. st., fol. 39, Historikon Mouseion tou Neou Hellenismou, Atena); *Cod. Y. II. 13* (13. st., fol. 184–190, Real Biblioteca, Escorial); *Cod. Ψ. IV. 07* (15. st., fol. 17–19v, Real Biblioteca, Escorial); *Cod. Conv. Soppr. 58* (13. st., fol. 45–47, Biblioteca Medicea Laurenziana, Firenca); *Urbani 35* (11. st., fol. 105–113, Biblioteca Franzoniana, Genova); *Cod. 6* (17. st., fol. 332v–338v, Bibliothēke tēs Mētropoleōs, Gjirokastër); *Cod. Athous 422* (13. st., fol. 93v–100, Monē Batopediou, Athos); *Cod. Athous 681* (14. st., fol. 166–176v, Monē Batopediou, Athos); *Cod. Athous 419* (16. st., fol. 317v–325v, Monē Dionysiou, Athos); *Cod. Athous 191* (15. st., Monē Hagiou Panteleēmōnos, Athos); *Cod. Athous 14* (pp. 49–69, 15. st., Monē Konstamonitou, Athos); *Cod. Athous H 206* (16. st., fol. 293–300, Monē Megistēs Lauras, Athos); *Cod. Athous A 007* (16. st., fol. 19–34, Monē Megistēs Lauras, Athos); *Cod. Hagiou Saba 226* (16. st., fol. 213–218v, Patriarchikē bibliothēkē, Jerusalem); *Cod. gr. 66* (15. st., fol. 6v–14r, Patriarchikē bibliothēkē Jerusalem); *Cod. 35* (15./16. st., fol. 172v–176, Patriarchikē bibliothēkē Jerusalem); *Cod. graec. 4°. 60* (362) (16. st., fol. 21–34v, Biblioteka Jagiellońska, Krakow); *Cod. S. Salv. 29* (14. st., fol. 186v–190, Biblioteka Regionale Universitaria ‘Giacomo Longo’, Messina); *Cod. 107* (15. st., fol. 279–283, Monē Metamorphōseōs Meteora); *Cod. Ambrosianus F 99 sup.* (11. st., fol. 130–134, Biblioteka Ambrosiana Milano); *Cod. α. V. 8. 14, A* (9. st., Biblioteka Estense universitaria, Modena); *Sinod. graec. 112* (11. st., fol. 174–177v, Государственный исторический музей, Москва); *Cod. 123* (17. st., fol. 46–60, Monē tou Leimōnos, Mytilene); *Cod. 150* (15. st., fol. 60v–69, Monē tou Leimōnos, Mytilene); *Cod. Parisinus graec. 443* (9./10. st., fol. 9, 15, 16, 67, 110, 114, 2, Bibliothèque nationale de France, Paris); *Cod. Parisinus graec. 770* (1315., fol. 257r–263v, Bibliothèque nationale de France, Paris); *Cod. Parisinus graec. 1021* (16. st., fol. 333–347, Bibliothèque nationale de France, Paris); *Cod. Parisinus graec. 1215* (11. st., fol. 114v–128v, Bibliothèque nationale de France, Paris); *Cod. Parisinus graec. 1313* (15. st., fol. 173–188, Bibliothèque nationale de France, Paris); *Cod. Parisinus graec. 1447* (10. st., fol. 377–384v, Bibliothèque nationale de France, Paris); *Cod. Parisinus graec. 1586* (12. st., fol. 170–179v, Bibliothèque nationale de France, Paris); *Cod. Parisinus suppl. graec. 241* (10. st., fol. 103–109v, Bibliothèque nationale de France, Paris); *Cod. Parisinus suppl. graec. 1278* (15. st., fol. 237v–249, Bibliothèque nationale de France, Paris); *Cod. 72* (8./9. st., Российская академия наук, Санкт-Петербург); *Cod. graec. 1897* (14. st., fol. 158v–170, Monē tēs Hagias Aikaterinēs, Sinai); *Cod. graec. 101* (17. st., fol. 118v–126v, Национална библиотека св. Кирил и Методий, София); *Cod. D. gr. 060* (12. st., Центр за славяно-византијски проучањия Иван Дуйчев, София); *Cod. Turinensis C. VII. 18*

5. USNUĆE BOGORODICE U PAZINSKIM FRAGMENTIMA

Pazinski fragmenti pripadaju najstarijemu sloju hrvatskoglagoljske književnosti i sadrže najstariji oblik hrvatskostaroslavenskoga jezika.¹⁶ Tekst apokrifa o usnuću Bogorodice u *Pazinskim fragmentima* srodan je s najstarijim sačuvanim slavenskim prijepisima apokrifa. Već je Biserka Grabar utvrdila da *Pazinski fragmenti* pripadaju istomu slavenskomu prijevodu kao i ruskostaroslavenski fragment iz *Zlatostruja* te da isto podrijetlo ima i srpskostaroslavenski tekst iz *Mihanovićeve homilijara* (GRABAR 1981: 132; GRABAR 1978: 24). Grabar smatra da *Pazinski fragmenti* pripadaju rukopisima tipa mineja te da se većina njihovih tekstova, a među ostalim i apokrif o usnuću Bogorodice, nalazi primjerice u *Velikim čitaćim minejima metropolita Makarija* iz 13. stoljeća (GRABAR 1981: 134).

Istražujući hrvatskoglagoljsku neliturgijsku književnost 13. i 14. stoljeća, Eduard Hercigonja došao je do zaključka da *Pazinski fragmenti* sadrže ulomke tekstova koji su pretežno prevedeni iz općega staroslavensko-bizantskoga književnoga fonda (HERCIGONJA 2009: 76). Tekstovi iz toga razdoblja »poput fragmentarno očuvanog *Uspenija Bogorodice* (Obdormitio Deiparae) ili *Omišaljskog lista Apostola* [...] pokazuju tijesnu tekstovnu, jezičnu i terminološku podudarnost s ruskim redakcijama tih spisa. Premda su to fragmenti iz nešto kasnijega razdoblja, njihova izuzetno konzervativna crkvenoslovnjština upućuje na vrlo arhaične, staroslavenske predloške« (HERCIGONJA 1975: 50).

U svojem prikazu *Pazinskih fragmenata* Grabar je također upozorila da kratki oblici aorista (*obrêtomъ* 1c, *rêhomъ* 1c, *pridomъ* 1c, *pridu* 2c, *otpêše*

(15. st., Biblioteca Nazionale Universitaria, Torino); *Cod. Barb. gr. 430* (13. st., fol. 89–102, Biblioteca Apostolica Vaticana, Vatikan); *Cod. Chig. R. V. 034 (gr. 28)* (11. st., fol. 151–156, Biblioteca Apostolica Vaticana, Vatikan); *Cod. Ottobonensis graec. 1* (11./12. st., fol. 291r–295v, Biblioteca Apostolica Vaticana, Vatikan); *Cod. Ottobonensis graec. 402* (11. st., Biblioteca Apostolica Vaticana, Vatikan); *Cod. Ottobonensis graec. 411* (15. st., Biblioteca Apostolica Vaticana, Vatikan); *Cod. Ottobonensis graec. 422* (11. st., fol. 74–80v, Biblioteca Apostolica Vaticana, Vatikan); *Cod. Vaticanus graec. 455* (10. st., fol. 187v–192v, Biblioteca Apostolica Vaticana, Vatikan); *Cod. Vaticanus graec. 859* (13. st., Biblioteca Apostolica Vaticana, Vatikan); *Cod. Vaticanus graec. 1190* (16. st., fol. 549v–553, Biblioteca Apostolica Vaticana, Vatikan); *Cod. Vaticanus graec. 1633* (10./11. st., fol. 294–296v, Biblioteca Apostolica Vaticana, Vatikan); *Cod. Vaticanus graec. 1671* (10. st., fol. 153–162v, Biblioteca Apostolica Vaticana, Vatikan); *Cod. theol. graec. 123* (13. st., fol. 171–176v, Österreichische Nationalbibliothek, Beč); *Cod. 148* (13./14. st., fol. 179v–188, Monē tou hagiou Nikanoros, Zaborda. Vidi URL: <http://www.nasscal.com/e-clavis-christian-apocrypha/dormition-of-the-virgin-by-the-apostle-john/> (16. 06. 2018.))

¹⁶ U paleoslavistici hrvatskostaroslavenski jezik naziva se još i hrvatskim crkvenoslavenskim jezikom.

3d) i moravizmi (*ohopihom* '3d) dokazuju starost hrvatskoga prijevoda (GRABAR 1981: 133). U sklopu temeljitoga istraživanja jezika najstarijih hrvatskoglagoljskih rukopisa od 11. do 14. stoljeća Milan Mihaljević je obradio i *Pazinske fragmente*, pokazavši arhaičnost njihova jezika.¹⁷ U posebnoj studiji posvećenoj samo *Pazinskim fragmentima* Milan Mihaljević i Jasna Vince na temelju usporedbe s leksikom staroslavenskoga kanona zaključuju da leksik fragmenata sadrži malo riječi koje se ne nalaze u staroslavenskim rječnicima, a ima mnogo »onih koje se već u kanonskim tekstovima smatraju zastarjelicama« (MIHALJEVIĆ; VINCE 2012: 114). Isti autori u pogledu sintakse tvrde da »sintaktičke pojave djelomice zrcale stanje u kanonskim spomenicima, a djelomice nastaju pod utjecajem grčkoga [...] predloška« (MIHALJEVIĆ; VINCE 2012: 115).

6. USPOREDBA TEKSTA USNUĆE BOGORODICE IZ PAZINSKIH FRAGMENTA S GRČKIM IZVORNikom

6.1. Utvrđivanje grčkoga rukopisnoga predloška

Sačuvani tekst u *Pazinskim fragmentima* sadrži, dakako, samo manji dio cjelovitoga slavenskoga prijevoda grčkoga teksta. Fragmenti su obostrano napisani na tri lista pergamenta i označeni su kao Fragm. glag. 90d, 90e i 90f, a na svakom su od listova na svakoj stranici (1, 2) po dva stupca teksta, tako da svaki stupac u izdanju MIHALJEVIĆ; VINCE 2012 ima svoju oznaku (a, b, c, d). Između drugoga i trećega stupca fragmenta 90d nedostaje dio teksta jer je fragment sačuvan obostrano na otkinutom donjem dijelu jednoga lista pergamenta. Između kraja prvoga i početka drugoga lista, tj. između četvrtoga stupca prvoga fragmenta 90d i prvoga stupca fragmenta 90e nema razmaka u tekstu, ali između kraja drugoga i početka trećega lista, tj. između četvrtoga stupca fragmenta 90e i prvoga stupca fragmenta 90f postoji razmak od više od 13 poglavlja grčkoga teksta.

Usporedimo li hrvatskostaroslavenski tekst s grčkim tekstem u Tischendorfovu izdanju, koji je podijeljen na 50 poglavlja, pazinski fragment 90d/1a prenosi grčki tekst od sredine 10. poglavlja do početka 11. poglavlja, fragment 90d/1b od kraja 12. do sredine 13. poglavlja, fragment 90d/1c od kraja 14. do početka 15. poglavlja, fragmenti 90d/1d–90e/2d od kraja 15. do početka 26.

¹⁷ MIHALJEVIĆ 2003: 43–57; MIHALJEVIĆ 2004: 625–636; MIHALJEVIĆ 2005: 283–296; MIHALJEVIĆ 2006: 221–238; MIHALJEVIĆ 2007.a: 263–272; MIHALJEVIĆ 2007.b: 231–247; MIHALJEVIĆ 2006–2007: 333–349; MIHALJEVIĆ 2013: 339–360. Svi su ti članci objedinjeni i dopunjeni u knjizi MIHALJEVIĆ 2018.

poglavlja i fragmenti 90f/3a–d od sredine 39. do kraja 45. poglavlja. U fragmentima dakle nedostaje prijevod prvih devet i pol poglavlja, dijelova 11., 12., 13., 14. i 15. poglavlja, zatim od početka 26. do sredine 39. poglavlja, te posljednjih pet poglavlja grčkoga izvornika. U fragmentu 90f brojne su lakune u tekstu zbog slabe očuvanosti pergamentnoga lista, uslijed čega nedostaje prijevod dijelova grčkoga teksta osobito iz 41. i 42. poglavlja.

Dosad je vladalo mišljenje da su od svih izdanih grčkih rukopisa slavenskome prijevodu općenito najbliži oni koje je izdao Constantin von Tischendorf, napose rukopis D: *Codex Ambrosianus A 60 sup.* (usp. SREZNEVSKIJ 1876: 61–62; SANTOS OTERO 1981: 161; GRABAR 1981: 132). Međutim, da bi se ispitalo koji je grčki rukopis najbliži stvarnomu predlošku teksta iz *Pazinskih fragmenata*, potrebno je usporediti ga ne samo s grčkim rukopisom D, koji mu je od svih Tischendorfovih rukopisa doista najbliži, nego i s rukopisima *Codex Monacensis graec. 66* i *Codex Monacensis graec. 146* iz Bergerova izdanja (BERGER 1805: 629–663), koji se ovdje označavaju kao rukopisi M i M¹.

Slijede dokazi u prilog tomu da je rukopis M najbliži predlošku hrvatsko-staroslavenskoga teksta:¹⁸ *ti simune petre* (1b) : σὺ μὲν Σίμων Πέτρε MA : σοὶ μὲν Σίμων Πέτρε C : Σίμων Πέτρος M¹ : Πέτρος BD (12); *ot tiveriona* (1b) : ἐκ Τιβερίων MM¹A : ἐκ Τιβεριῶν BC : ἐκ Τιβερίδος D (12); *an'drei bratb petronb pilipb luka i simunb kananēi* (1b) : Ἀνδρέας ἀδελφὸς Πέτρου, Φίλιππος, Λοῦκας καὶ Σίμων ὁ Καναναῖος MM¹ : Ἀνδρέας ὁ ἀδελφὸς Πέτρου καὶ Φίλιππος, Λοῦκας καὶ Σίμων ὁ Καναναῖος καὶ Θαδδαῖος D (13); *vstavn̄še iz'grob̄b svoih̄b d(u)hom̄b s(ve)tim'* (1b) : ἐξεγερθέντες ἐκ τῶν μνημείων διὰ τοῦ ἁγίου πνεύματος M : τῷ πνεύματι τῷ ἁγίῳ ἐξηγγέρθησαν ἀπὸ τῶν μνημείων M¹ : ἐξηγγέρθησαν ἐκ τῶν μνημείων διὰ τοῦ ἁγίου πνεύματος D : τῷ πνεύματι τῷ ἁγίῳ ἐξηγγέρθησαν ἐκ τῶν μνημείων AC (13); *v̄bzv̄st̄ete materi g(ospod)a b(og)a našego is(u)h(r̄bst)a* (1d) : πληροφορήσατε τὴν μητέρα τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ M : πληροφορήσατε τὴν μητέρα τοῦ κυρίου ἡμῶν M¹ : πληροφορήσωμην τὴν μητέρα τοῦ κυρίου ἡμῶν D (16); *službu stvoriti v' epesē* (2a) : λειτουργῆσαι ἐν Ἐφέσῳ MM¹ : ἐν Ἐφέσῳ λειτουργῆσαι D (17); *i petr̄b reče* (2a) : καὶ ὁ Πέτρος εἶπε MM¹ : ὁ Πέτρος καὶ εἶπεν D : ὁ Πέτρος A (18); *pr̄stavlena imat' biti* (2a) : ἀναλῦσαι ἔχει MM¹A : τὴν ἀνάλυσιν ποιεῖται D (18); *vsi idēte* (2a) : πάντες ἀπέλθετε MM¹ : πάντες ἅμα ἀπέλθατε D (18); *gradē* (2a) : πόλιν MM¹ : κώμην D

¹⁸ Mjesta iz *Pazinskih fragmenata* navode se i označavaju se prema izdanju MIHALJEVIĆ; VINCE 2012: 132–138. Mjesta iz grčkih rukopisa navode se iz Tischendorfova i Bergerova izdanja, a označavaju se prema raščlambi poglavlja u izdanju TISCHENDORF 1866: 95–112.

(18); *ne malom' rastoénim'* (2a) : οὐκ ολίγον διάστημα MB : οὐκ ὀλίγα διαστήματα ACDM¹ (19); *vshiti me i postavi* (2c) : ἤρπασε με καὶ ἔστησε MM¹ : ἄρπάσσασά με παρέστησέν με D (22); *prêstavi na tihost'* (2c) : ἀπεστήσατο εἰς γαλήνην M : ἀπεστήσατο τῇ γαλήνῃ M¹ : ἀπεσείσατο τῇ γαλήνῃ D (23); *sl(ov)o* (2d) : τὸν λόγον MM¹ : τὸν λόγον τοῦ θεοῦ BD (24); *privede se* (2d) : ἤγαγέν με ABCM : με ἤγαγε M¹ : παρέστησέν με D (24); *silni* (2d) : ὁ δυνατός ABCM : ὡς ὁ δυνατός M¹ : ὡς δυνατός D (25); *o(t)ča* (3a) : τοῦ πατρὸς MM¹ : τοῦ πατρὸς μου D; *naloži def[sn]jicu snou* (3a) : ἐπίθες τὴν δεξιάν MM¹ : ἐπίθες τὴν δεξιάν σου κύριε D (40); *c(ê)saru vsêhь v(ê)kь inočedi sine o(tь)čь* (3a) : ὁ βασιλεύς τῶν ἀπάντων αἰώνων ὁ μονογενῆς υἱὸς τοῦ πατρὸς MM¹ : ὁ βασιλεύς τῶν αἰώνων ὁ μονογενῆς τοῦ πατρὸς D; *blagostiû tvoeû* (3b) : διὰ τὴν ἀγαθότητα MM¹ : διὰ τὴν πολλὴν ἀγαθότητα BCD (41); *k petru reče* (3d) : πρὸς τὸν Πέτρον εἶπεν MM¹ : εἶπεν πρὸς τὸν Πέτρον D (44); *s(ve)[t]ie* (3d) : ἀγίας BM : ἁμώμου ACD (45); *da se bim' osvetili* (3d) : πρὸς τὸ ἁγιασθῆναι ABCMM¹; om. D (45).

Na rijetkim je mjestima hrvatskostaroslavenski tekst bliži rukopisu M¹ nego rukopisu M: *[on]a že [drvž]eči [lo]bizaše čь[s]tnuû [de]snicu ego g(lago)[l]ûci* (3a) : αὐτὴ δὲ κρατοῦσα κατεφίλει τὴν ἄχραντον αὐτοῦ δεξιάν λέγουσα M¹ : αὐτὴ δὲ κρατοῦσα τὴν ἄχραντον αὐτοῦ δεξιάν κατεφίλει αὐτὴν M : αὐτὴ δὲ κρατοῦσα τὴν ἄχραντον αὐτοῦ δεξιάν κατεφίλει λέγουσα D (40); *sinь sestri c(êsa)rici* (2b) : τοῦ υἱοῦ τῆς ἀδελφῆς τοῦ βασιλέως DM¹ : τοῦ υἱοῦ τοῦ βασιλέως τῆς ἀδελφῆς M (20).

Mjesta kojima odgovara hrvatskostaroslavenski tekst, a zajednička su rukopisima DMM¹: *otvečav'si [ž]e s(ve)taê mariê reče kь mnê* (1a) : ἀποκριθεῖσα δὲ ἡ ἀγία μαρία εἶπε(ν) πρὸς με DMM¹ : ἀποκριθεῖσα δὲ ἡ ἀγία μαρία εἶπεν μοι B : ἀποκριθεῖσα δὲ εἶπεν μοι A (10); *ot nebese* (1a) : ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ADMM¹ : ἐκ τῶν οὐρανῶν BC (10); *k nim' že reče* (1b) : πρὸς οὓς καὶ εἶπε(ν) DMM¹ : πρὸς οὓς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔλεγεν C (13); *g(ospod)a b(og)a nešego* (1c) : τοῦ κυρίου καὶ θεοῦ ἡμῶν ADMM¹ : τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ B : τοῦ κυρίου C (15); *kь ap(usto)lom'* (1d) : πρὸς τοὺς ἀποστόλους DMM¹ : τοῖς ἀποστόλοις C (16); *takožde i ošьdъsei* (2c) : ὁμοίως (καὶ MM¹) οἱ προαπελθόντες DMM¹ : οἱ προαπελθόντες ὁμοίως ABC (24); *kь mnê* (2d) : πρὸς με BDMM¹ : μοι AC (24); *roditi se ot mene* (3b) : τεχθῆναι ἐξ ἐμοῦ BCDMM¹ : τεχθῆναι ἐξ ἐμοῦ τῆς ταπεινῆς A (41); *rucê* (3d) : τὰς χεῖρας BDMM¹ : τὰς ἀχράντους αὐτοῦ χεῖρας AC (44); *s(ve)[tuû] i nepo[ročnu]û* (3d) : τὴν ἀγίαν καὶ ἁμῶμον DMM¹ : τὴν ἀγίαν C : τὴν ἁμῶμον B (44); *ohorihom'* (3d) : περιεπτυξάμεθα CDMM¹ : περιεπτύξαντο AB (45).

Na rijetkim je mjestima FrTrans sukladan rukopisima DM, a nasuprot rukopisu M¹: *i tako s(ve)timb d(u)hom' vkuř vři pridom' na mēsto* (1c) : καὶ οὕτως ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου πάντες ἅμα ἤλθον ἐν τῷ τόπῳ DM : καὶ οὕτως ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου, ὡς εἴρηται, πάντας ἅμα εἶναι M¹ (14); *πεπίστευκα γὰρ καὶ νῦν ὅτι ὄντως οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ ὑψίστου* M¹ : DM om. (15).

Dokazi protiv rukopisa MM¹, a u prilog rukopisu D: *i gl(a)sъ g(lago)le kb mnē* (2a) : καὶ φωνῆ λέγουσά μοι BD : καὶ φωνῆς λέγουσάν μοι ACMM¹ (18); *na idi v' vitlēm' na cēlovanie ee* (2b) : ἀλλὰ ἀπελθε ἐν Βηθλεεμ εἰς ἀσπασμὸν αὐτῆς D : ἀλλὰ ἀπελθε καὶ αὐτὸς εἰς ἀσπασμὸν αὐτῆς M : ἀλλὰ ἀπελθε καὶ αὐτὸς εἰς ἀσπασμὸν αὐτῆς ἐν τῇ Βηθλεεμ M¹ (19); *v]shiti me i posta[vi me]* (2b) : ἤρπασέν με καὶ παρέστησέν με BD : ἀρπάσασά με παρέστησέν με AC : ἀρπάσασά με παρέστησε MM¹ (20); *tretie godini* (2c) : τῆς τρίτης D : τῆς τρίτης ἐκτελοῦντος C : τῆς τρίτης ἐπιτελοῦντος MM¹ (21); *otvečav že matiē reče* (2c) : ἀποκριθεὶς δὲ καὶ Ματθαῖος εἶπεν D : ὁ δὲ Ματθαῖος εἶπεν MM¹ (23); *k nei reče* (3a) : πρὸς αὐτὴν εἶπεν D : πρὸς αὐτὴν ἔμεινε(ν) λέγων BCMM¹ (39); *ἀγίων ἀγγέλων καὶ ἐπέκεινα post eūfrosūnyh M* : ἀγίων ἀγγέλων ἐπέκεινα M¹ : D om. (39); *[rē]h[omē]* (3b) : εἶπαμεν D : λέγουσιν ABCMM¹; *izvoliv se roditi iz mene smērenie spasenīe radi č(lončē)[s]kago* (3a–b) : ὁ καταξιώσας δι' ἐμοῦ τῆς ταπεινῆς τεχθῆναι εἰς τὸ σῶσαι τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων D : ὁ καταξιώσας δι' ἐμοῦ τῆς ταπεινῆς διὰ τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων τεχθῆναι MM¹ (40); *mirь tvoi* (3b) : τὸν κόσμον σου D : τὸν κόσμον ABCMM¹ (41); *ime tvoe s(ve)[toe]* (3c) : τὸ ὄνομα σου τὸ ἅγιον D : τὸ ὄνομα σου ABCMM¹ (42); *te prizivaetъ* (3c) : ἐπικαλουμένη σε D : ἐπικαλουμένη τὸ ὄνομά σου ABCMM¹ (43); *vzdahom'* (3d) : ἐδώκαμεν D; ἔδωκαν ABCMM¹ (44); *tek'še* (3d) : δραμόντες (45) D : δραμῶν ABCMM¹; *i proči ap(usto)li* (3d) : καὶ οἱ λοιποὶ ἀπόστολοι D : om. ABCMM¹ (45); *i mi sami oba na desete* (3d) : καὶ αὐτοὶ ἡμεῖς οἱ δώδεκα D : οἱ δὲ δώδεκα ἀπόστολοι ABCMM¹ (45).

Dokazi protiv rukopisa DMM¹, a u prilog rukopisu A, B ili C: *čbstnoe tvoe tēlo* (1a) : τίμιόν σου σῶμα BC : ἅγιον σῶμα σου D : σῶμα σου M (10); *i v' dv'rehb idēže ležiši postavi me* (2a) : καὶ εἰς τὴν θύραν ἔνθα κατώκεις ἔστησέν με A : καὶ εἰς τὴν θύραν ἔνθα κείσαι παρέστησέν με D : καὶ εἰς τὴν θύραν ἔνθα κατακεῖσαι ἔστησέ με MM¹ (17); *me ... vshiti* (2c) : ἤρπασέν με A : ἀρπάσαν με MM¹ : ἤρπασέν με διὰ νεφέλης D (21); *s(ve)ti ap(usto)li* (2d) : οἱ ἅγιοι ἀπόστολοι A : οἱ ἀπόστολοι BCDMM¹ (24); *i pride glasъ straš[bnъ]* (2d) : καὶ ἤλθεν φωνὴ φοβερὰ ABC : καὶ ἤλθε φοβερὰ φωνὴ MM¹ : om. D (26); *κύριε ABDMM¹ : C om. (40/3a); č[ъs]tnu [desnic]u svoū* (3a) : τὴν ἄχραντον αὐτοῦ δεξιάν BC : διὰ τῆς ἀχράντου αὐτοῦ δεξιᾶς ADMM¹

(40); [pr]iziva[úcu i]li naricaúcu (3b) : ἐπικαλούμενον ἢ ὀνομάζοντα B : ἐπικαλούμενον ἢ (D καὶ) δεόμενον ἢ ὀνομάζοντα CDMM¹ : δεόμενον καὶ ἐπικαλούμενον A (40); h(rbst)e (3b) : κύριε χριστέ C : κύριε ABD : κύριε Ἰησοῦ Χριστέ MM¹ (42); *molitvu i obět'* (3c) : ἰκεσίαν καὶ εὐχὴν A : ἰκεσίαν καὶ πᾶσαν εὐχὴν BCMM¹ : ἰκεσίαν D (42).

Usporedba pokazuje da je velik dio grčkoga teksta u rukopisima MM¹ i D istovjetan. U cjelini uzevši hrvatskostaroslavenski tekst ipak je bliži rukopisima MM¹, koji su međusobno vrlo slični, a najbliži je rukopisu M. No budući da je na nekim mjestima bliži rukopisu D, katkad rukopisu A, a vrlo rijetko rukopisima BC, ni rukopis M nije neposredni predložak hrvatskostaroslavenskoga teksta, nego je to morao biti neki rukopis koji je srodan s rukopisima MM¹ i D, a uključivao je i neke elemente koji se nalaze u rukopisima ABC.

6.2. Načelo doslovnoga prevođenja

S obzirom na visok stupanj doslovnosti prijevoda, mjesta u tekstu *Pazinskih fragmenata* kojima ne odgovara ništa u izdanim grčkim rukopisima, ili obratno, mjesta u prijevodu gdje nedostaje nešto što se nalazi u tim rukopisima, vjerojatno nisu posljedica ispuštanja ili dodavanja u odnosu na grčki izvornik, nego je prije riječ o mjestima koja samo potvrđuju da nijedan od tih rukopisa nije neposredni predložak, za koji treba pretpostaviti da je u cijelosti bio podudaran sa slavenskim prijevodom. No već i usporedba s navedenim grčkim rukopisima, a osobito s rukopisima M, M¹ i D, pokazuju samo neznatna odstupanja. Vrlo su rijetka mjesta iz tih rukopisa koja u *Pazinskim fragmentima* nisu prevedena: τὸ ἄγιον (17/2a); ὑπερεχούση (39/3a); ἐκ τοῦ οὐρανοῦ (41/3b); τὸ φῶς (41/3b); σὺ ἐν γυναιξίν (45/3d); καὶ γὰρ Ἰωάννης (45/3d) i dr. Također su vrlo rijetka mjesta u fragmentima gdje se nalazi nešto čega nema u grčkim rukopisima na kojima se zasnivaju Tischendorfovo i Bergerovo izdanje apokrifa: *približ'su že se vrēmeni* (1c/15); *b(og)a* (1d/16); *gradb i* (2a/17); *g(ospod)i* (2d/25); *vsvb* (3b/41); *tvoi* (3b/41); *s(ve)[toe] i blagoe* (3c/42) i dr.

Prijevod je posve doslovan, prati grčki tekst od riječi do riječi, i to u svim svojim dijelovima i na svim jezičnim razinama. I velika većina ostalih odstupanja od grčkoga teksta sadržanoga u rukopisima iz Tischendorfova i Bergerova izdanja također se može objasniti time da ne posjedujemo neposredni grčki predložak, no izdvaja se nekoliko odstupanja koja bi mogla biti posljedica pogrešnoga shvaćanja grčkoga izvornika, odnosno pogreške u prevođenju ili prepisivanju:

1. ὅτι ὄντος μου ἐν πλοίῳ καὶ χειμαζόμενου τῆς θαλάσσης ἀγριωμένης διὰ τῶν κυμάτων DM¹ : ὅτι ὄντος μου ἐν πλοίῳ καὶ χειμαζομένης τῆς θαλάσσης καὶ ἀγριωμένης διὰ τῶν κυμάτων M (23) : *έκο συῦμι μι ν μορι ι valaũcu se i v'zmuč̆b̆đu se vl'nami* (2c). Izraz ἐν πλοίῳ preveden je s nedoslovno *ν μορι*, tako da τῆς θαλάσσης, koje zatim slijedi, nije prevedeno, a particip *ἀγριωμένης* preveden je participom *ν'zmuč̆b̆đu se*, jer je pogrešno shvaćen kao dio prvoga apsolutnoga genitiva ὅτι ὄντος μου ἐν πλοίῳ καὶ χειμαζόμενου, dočim je on u grčkome dio drugoga apsolutnoga genitiva τῆς θαλάσσης ἀγριωμένης. Prema rukopisu M je χειμαζομένης također dio drugoga apsolutnoga genitiva χειμαζομένης τῆς θαλάσσης καὶ ἀγριωμένης;
2. εἶπον οἱ ἀπόστολοι πρὸς τὴν ἁγίαν θεοτόκον, τὸ πῶς ἦλθον καὶ ποίῳ τρόπῳ (25) : *poněděše s(ve)ti ap(usto)li kako pridu k' b(ogorodi)ci i kotoroŭ kazniũ* (2d). U hrvatskostaroslavenskom je tekstu s izričajem πρὸς τὴν ἁγίαν θεοτόκον pogrešno povezan predikat ἦλθον umjesto εἶπον;
3. ὁ καταξιώσας δι' ἐμοῦ τῆς ταπεινῆς τεχθῆναι εἰς τὸ σῶσαι τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων διὰ τὴν ἄφραστόν σου οἰκονομίαν D (40) : *izvoliv se roditi iz mene smērenie spaseniē radi č(lověč)[s]kago za neizrečen'noe tvoe smotrenie...* (3b). U ovoj je rečenici ostala neprevedena riječ τὸ γένος vjerojatno zato što je pri prepisivanju ispuštena riječ *roda* zbog sličnosti s riječju *radi*, koja joj je neposredno prethodila.
4. U 20. poglavlju javljaju se dva apsolutna genitiva od kojih se nijedan u hrvatskostaroslavenskom tekstu ne prevodi apsolutnim dativom: τοῦ κηρύγματος τῆ τοῦ Χριστοῦ χάριτι κρατυνομένου καὶ τοῦ υἱοῦ τῆς ἀδελφῆς τοῦ βασιλέως ὀνόματι Λαβδανοῦς ὑπ' ἐμοῦ μέλλοντος σφραγίζεσθαι M¹ (20) : *[prop]ovēdi h(r̆sto)noũ bl(a)godētiũ utvr̆z̆dae . i sin̆ sestri c(ěsa)rici imenem' lav'danus̆ . mnoũ hotečim' znamenati se* (2b). Prvi apsolutni genitiv τοῦ κηρύγματος τῆ τοῦ Χριστοῦ χάριτι κρατυνομένου preveden je nedoslovno participom u nominativu jednine *utvr̆z̆dae*, koji se odnosi na *az̆b* iz glavne rečenice, i imenicom u akuzativu množine *[prop]ovēdi*, koja je objekt uz particip: *[prop]ovēdi h(r̆sto)noũ bl(a)godētiũ utvr̆z̆dae* (2b). Drugi apsolutni genitiv τοῦ υἱοῦ τῆς ἀδελφῆς τοῦ βασιλέως ὀνόματι Λαβδανοῦς ὑπ' ἐμοῦ μέλλοντος σφραγίζεσθαι preveden je pogrešno imenicom u nominativu jednine *sin̆* i participom u instrumentalu *hotečim*, koji je k tomu dio apsolutnoga instrumentala *mnoũ hotečim'*, čime je preveden izraz

ὅπ' ἐμοῦ μέλλοντος, što daje rečenicu koja ne odgovara grčkomu izvorniku: *i sinь sestri c(ěsa)rici imenem' lav'danusь . mnoú hotečim' znamenati se* (2b). Da se na ovom mjestu radi o iskvarenom tekstu prijevoda, svjedoči i ruskostaroslavenski tekst (ČZ), u kojem se nalazi *mного hotjačju*. Povrh toga, u istoj se rečenici u prijevodu nalazi još jedna krupna pogreška jer je imenica u genitivu muškoga roda τοῦ βασιλέως prevedena imenicom u genitivu ženskoga roda *c(ěsa)rici*. U ČZ nalazi se ispravan prijevod *sestry c(ěsa)reny imenemъ Lavdanu* (65).

Vrste i oblici grčkih riječi prenose se istim vrstama i oblicima hrvatskostaroslavenskih riječi. Primjerice imenica *nebo* javlja se u jednini i množini točno prema tomu je li prevedena grčka imenica οὐρανός u jednini i množini: ἐκ τοῦ οὐρανοῦ (10) : *ot nebesa* (1a); εἰς οὐρανοῦς (20) : *na nebesa* (2b); ἐξ οὐρανοῦ (26) : *s nebesa* (2d); ἐν τοῖς οὐρανοῖς (39) : *na nebes[a]* (3a); ἐν οὐρανῷ (42) : *na nebe[si]* (3c). Primjeri iznimaka su: imenica u genitivu množine koja označava stanovnike τῶν Ἰνδῶν (12) : ime zemlje *in'die* (1b), pridjev *in'diiskuú* (2b); aorist ἐπέβλεψας (25) prevodi se perfektom *prizrěb esi* (2d) itd.

Jedna grčka riječ redovito se prenosi jednom slavenskom riječju. Iznimke su: εὔξαι (10) : *stvari molitvu* (1a); ἐν ὄσω (17) : *egda* (1d); λειτουργῆσαι (17) : *službu stvoriti* (2a) po uzoru na izraz *prěstavlenie tvorit'*, kojim se doslovno prevodi grčki izraz ἀνάλυσιν ποιεῖται; προσηυχόμεν (21) : *m(o)l(it)vu tvorah[b]* (2c); τῆς τρίτης (21) : *tretie godini* (2c); εὔξασθε (26) : *stvorite m(o)l(it)vu* (2d). Ponekad se dvije različite grčke riječi prevode istom slavenskom: ἄφατος (45) / ἄφραστος (40) : *[n]eizre[č]ena* (3d) / *neizrečen'noe* (3b); μετάστασις (20) / ἀνάλυσις (19, 22, 24) : *prěstavlenie* (2b, 2c, 2d); ἐξὸν (39) / δυνάμενος (42) : *mogut'* (3a) / *možeši* (3c); προσεύχεσθαι (21) / εὔξαι (10) : *m(o)l(it)vu tvorah[b]* (2c) / *stvari molitvu* (1a). Ista grčka riječ prevodi se ponekad dvjema slavenskima: παράκλησιν (42, 43) : *molenie* (3c) / *utěhu* (3c); εὔξασθε (26) / εὔξαμένων (26) : *stvorite m(o)l(it)vu* (2d) / *pomol'sem se* (2d).

Jednako se tako grčka glagolska vremena redovito prenose istim slavenskim glagolskim vremenima. Tako se primjerice rijetki imperfekti dosljedno prenose imperfektima, a ne aoristima ili perfektima: εἰσερχόμεν (16) : *vshoždahь* (1d, 2a); προσηυχόμεν (21) : *m(o)l(it)vu tvorah[b]* (2c). Rijetke su iznimke kada se pasivni aorist na jednom mjestu prevodi nedoslovno konstrukcijom glagola *imati* s infinitivom: οὐ μὴ καταισχυνθῆ (43) : *ne imatь se postiděti* (3c), a na jednom mjestu indikativom aktivnoga aorista: ἐπληρώθη (45) : *ispj'l'ni se* (3d).

6.3. Fonološka i morfološka prilagodba grecizama, pseudogrecizama i grčkih vlastitih imena

U *Pazinskim fragmentima* nalaze se sljedeći grecizmi: ἀπόστολος (18, 25, 44) : *apustolb* (2a, 2d, 3d), κανών (21) : *kanonb* (2c), grčki semitizmi: ἀμὴν (10) : *am(e)nb* (1a); ἀλληλουϊά (44) : *aleluē* (3d) i grčki latinizam πάλτιον (20) : *polača* (2b). Pored grecizama brojna su vlastita imena i od njih stvoreni pridjevi: Ἀλεξανδρείος (21) : *alek'sandrǫskb* (2c); Ἀνδρέας (13) : *An'drēi* (1b); Βαρθολομαῖος (24) : *Bartolomēi* (2c–d); Βηθλεέμ (17, 20, 24) : *Vitlēomb* (2a, 2b, 2d); Ἐφεσος (17) : *Epesb* (2a); Θηβαῖς (24) : *Tivoida* (2d); Θωμᾶς (12, 20, 45) : *Toma* (1b, 2b, 3d); Ἰακώβ (12, 22) : *Ėkonb* (1b, 2c); Ἱερουσαλήμ (12, 22) : *Erusolimb* (1b, 2c); τῶν Ἰνδῶν (20) : *in'diiskb* (2b); Ἰησοῦς Χριστός (15) : *Isuhrǫstb* (1d); Ἰωάννης (17) : *Ivanb* (1d); Καναναῖος (13) : *Kananēi* (1b); Λαβδανοῦς (20) : *Lav'danusb* (2b); Λουκᾶς (13) : *Luka* (1b); Μαρία (-) : *Mariē* (1a, 3a); Μάρκος (21) : *Markb* (2b); Ματθαίος (23) : *Matiē* (2c); Παῦλος (12, 19, 45) : *Pavlb* (1b, 2a, 3d); Πέτρος (13, 14, 16, 18, 45) : *Petrb* (1b, 1c, 1d, 2a, 3d); Ῥώμη (12, 18) : *Rimb* (1b, 2a); Σίμων (13) : *Simunb* (1b); Τιβερίων (12, 19) : *Tiverionb* (1b, 2b); Φίλιππος (13) : *Pilipb* (1b); Χριστός (20) : *Hrǫstb* (2b, 3b).

Aspiriranje početnih samoglasnika uglavnom se gubi: Ἱερουσαλήμ : *Erusolimb*; ἀλληλουϊά : *aleluē*. Dvoglas *ou* monoftongizirao se u glas *u*: Λαβδανοῦς : *Lav'danusb*; Λουκᾶς : *Luka*, a dvoglas *eu* i *au* prenose se skupinom *ev* ili *av*: Παῦλος : *Pavlb*. Slovo *β* prenosi se slovom *v* i izgovora glasom *v* prema vitacističkom izgovoru: Βηθλεέμ : *Vitlēomb*; Ἰακώβ : *Ėkonb*; Τιβερίων : *Tiverionb*. Kod glasa *th* ili aspiriranoga *t*, koje se označava grčkim slovom *θ*, aspiracija se posve izgubila te se na hrvatskostaroslavenski prenosi glasom *t*: Θωμᾶς : *Toma*; Βηθλεέμ : *Vitlēomb*; Θηβαῖς : *Tivoida* itd. Grčki glas *kh* ili aspirirano *k*, koji se označava slovom *χ*, prenosi se i izgovara kao *h*: Χριστός : *Hrǫstb*. Glas *ph*, koji se označava slovom *φ*, prenosi se i izgovara kao *p*: Φίλιππος : *Pilipb*; Ἐφεσος : *Epesb*. Glas *ks*, koji se označava slovom *ξ*, prenosi se i izgovara kao *ks*: Ἀλεξανδρείος : *alek'sandrǫskb*.

Grčke imenice *a*-deklinacije koje završavaju na *-ης*, *-ου* i grčka imena koja završavaju na *-ης*, *-ους* prilagođavaju se kao imenice muškoga roda *o*-deklinacije, s tim da se grčki završetci zamjenjuju slavenskim *-b*: Ἰωάννης : *Ivanb*. Osim toga i slavenska imena kojima se prevode grčka imena sa završetkom na *-ος* imaju nastavak *-b* i onda kada osnova završava suglasničkom skupinom: Χριστός : *Hrǫstb*, Μάρκος : *Markb*; Παῦλος : *Pavlb*; Πέτρος : *Petrb*. Grčke imenice na *-αῖος* prilagođene su kao imenice *jo*-osnove koje završavaju na *-ēi*: Καναναῖος : *Kananēi*; Βαρθολομαῖος : *Bartolomēi*. Pridjevi na *-εῖος* završavaju na *-skb*: Ἀλεξανδρείος : *alek'sandrǫskb*. Imena na *-ας* dobivaju

nastavak *-a*: Θωμᾶς : *Toma*; Ματθεῖας : *Matiê*; Λουκᾶς : *Luka* ili nastavak *-ei*: Ἀνδρέας : *An'drêi*. Grčke imenice srednjega roda *o*-osnova ponekad se prilagođavaju kao imenice ženskoga roda *a*-deklinacije: παλάτιον : *polača*.

6.4. Sintaksa

Utjecaj grčkoga jezika na oblikovanje (hrvatsko)staroslavenskoga jezika najviše do izražaja dolazi u sintaksi.

Upadljiva je upotreba participa kojim se doslovno prenosi grčki particip u odgovarajućem rodu, broju i padežu, bez razrješavanja participskih konstrukcija u zavisne rečenice. Aktivnim participom prezenta prevodi se grčki aktivni particip prezenta: ὄντος (23) : *suću* (2c), medijalni particip prezenta s aktivnim značenjem: ἐρχομένουσ (18) : *gredučee* (2a); ἐπικαλούμενον (42) : *prizivaučago* (3c) i aktivni particip aorista: εἰποῦσα (25) : *g(lago)lûci* (2d). Pasivnim participom prezenta prevodi se grčki medijalni particip prezenta: λεγόμενην (19) : *naricaemêi* (2b). Prvim aktivnim participom preterita prevodi se grčki pasivni particip aorista: τεχθεῖς (15) : *roždvi se* (1c) i aktivni particip aorista: ἀρπάσσασα (23) : *vshičb* (2c). Pasivnim participom preterita prevodi se grčki pasivni particip prezenta: μετατιθέμενον (39) : *prêloženo* (3a); pasivni aorist: δοξασθῆ (42) : *pr[oslavle]na bud[et']* (3c); ἐδόθη (43) : *danb ... bisi* (3c); indikativ pasivnoga imperfekta ἠκούετο (45) : *uslišanb bistb* (3d), a pridjevom postalim od pasivnoga participa preterita grčki pridjev: ταπεινῆς (40) : *smêrenie* (3b); μακαρία (45) : *blaženaê* (3d) i glagolski pridjev: ἀφραστον : *neizrečen'noe* (3b); ἀφάτου (45) : *[n]eizrefč]ena* (3d). Grčki analitički predikat koji se tvori imperfektom glagola εἶμι i participom prezenta prevodi se posve doslovno: ἤμην κηρύττων (24) : *bêhb propovêdae* (2d).

Grčka sintaksa participa vjerno se slijedi, tako da se slavenski particip redovito podudara u rodu, broju i padežu, a vrlo često i u vremenu i načinu. Podudarnost je dosljedna u svim upotrebama participa, dakle u atributnoj upotrebi: οὔτε γὰρ ἀπέκρουφεν μοι ὁ ἐξ ἐμοῦ τεχθεῖς (15) : *ne utai bo mene roždvi se iz mene* (1d); δόξασον τοὺς δοξάζοντάς (42) : *[pros]lavi slaveče[e]* (3c); ἐν τῷ νῦν αἰῶνι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι (43) : *v ninêšni v(ê)kb i v buduči* (3d); zatim u predikatnoj upotrebi: καὶ ἐγένετο φωνὴ ἐκ τῶν οὐρανῶν λέγουσα τὸ ἀμὴν (10) : *i bisi gl(a)sb ot nebese g(lago)le am(e)nb* (1a); ἤκουσα φωνῆς διὰ τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου λεγούσης μοι (18) : *slišahb glasb s(ve)[t]im'd(u)hom'g(lago)lucb k'mnê* (2a); καὶ ἐθεώρασα καὶ τοὺς λοιποὺς ἀποστόλους διὰ νεφελῶν ἐρχομένουσ πρὸς με (18) : *i vidêhb pročeê ap(usto)li na oblacê gredučee kb mnê* (2a); ἤκουσα τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου λεγόντος

μοι (19) : *slišahь duhь s(ve)ti g(lago)lúčь kь mně* (2b); τὴν δεξιὰν ταύτην δημιουργέσασαν τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν (40) : *desnici sei stvor 'šei nebo i z(e)mlú* (3a); πᾶσαν ψυχὴν ἐπικαλουμένην ἢ ὀνομάζοντα τὸ ὄνομά σου (40) : *vs 'ku d(u)šu [pr]iziva[úču i]li naricaúču ime tvoe* (3b); πᾶσαν ψυχὴν ἐπικαλουμένην τὸ ὄνομά σου (41) : *vs 'ku d(u)šu naricaúču ime tvoe* (3b); πρόσδεξαι πάντα ἄνθρωπον ἐπικαλούμενον τὸ ὄνομά σου (42) : *primi vs 'kogo č(lově)ka prizivaúčago ime tvoe* (3c), te u adverbnoj upotrebi: *otvečavь* (1a, 1d, 2a, 2b, 2c) ἢ *otvečav 'ši* (1a, 2c, 3a) na početku rečenica prevode participe ἀποκριθεὶς (10, 16, 19, 21, 22, 23), ἀποκριθεῖσα (10, 40), ἀποκριθέντες (24); κοιμηθέντες ἐξεγερθέντες ἐκ τῶν μνημείων διὰ τοῦ ἁγίου πνεύματος (13) : *ročivše i vstavьše iz 'grobь svoihь d(u)hom s(ve)tim'* (1b); καὶ εἰσελθόντες πρὸς τὴν μητέρα τοῦ κυρίου καὶ θεοῦ ἡμῶν προσκυνήσαντες εἶπαμεν (15) : *i prišьdьše kь materi g(ospod)a b(og)a našego ... poklon 'še se rěhomь* (1c); κύριος ὁ θεὸς ὁ τεχθεὶς ἐκ σοῦ ἐκβαλεῖ σε ἐκ τοῦ κόσμου τούτου (15) : *g(ospod)ь b(og)ь roždьi se is tebe izvodit' te iz 'mira sego* (1c); ἀγῶ τὴν Ἰνδῶν χώραν διελθὼν D (20) : *i azь in 'diiskúú stranu prěšьdь* (2b); ἀγῶ εἰς πόλιν ἀπέχουσαν ἀπὸ Ῥώμης οὐκ ὀλίγον διάστημα διάγων (19) : *i azь v gradě otstoeči ot rima ne malom 'rastoénim' živi tiverionь straně naricaeměi* (2a–b); ἡ μήτηρ τοῦ κυρίου σου καταλιμπάνουσα τὸν κόσμον τοῦτον ἐπὶ τὰ οὐράνια διὰ τῆς ἀναλύσεως τὸν δρόμον ποιεῖται (19) : *mati g(ospod)a tvoego [os]tavlaúči mirь sa na nebeskaé prěstavleniem' tečenie tvorit'* (2b); νεφέλη φωτὸς ἐπισκίασασα τὸν κλύδωνα τοῦ χειμῶνος ἀπεστήσατο εἰς γαλήνην (23) : *oblakь světlь osěny vl 'nenie mutnoe prěstavi na tihost'* (2c); ἐμὲ δὲ ἀρπάσασα παρέστησέν με πρὸς ὑμᾶς (23) : *mene že vshičь postavì prědь vami* (2c); καὶ ἐκτείνασα τὰς χεῖρας εἰς τὸν οὐρανὸν ἠύξατο εἰποῦσα (25) : *i vz[dě]vši rucé na nebo pomoli se g(lago)lúči* (2d); αὐτὴ δὲ κρατοῦσα κατεφίλει τὴν ἄχραντον αὐτοῦ δεξιὰν λέγουσα (40) : *[on]a že [drьž]eči [lo]bizaše čь[s]tnúú [de]snicu ego g(lago)[l]úči* (3a); πρόσδεξαι τὴν δούλην σου, ὁ καταξιώσας δι' ἐμοῦ τῆς ταπεινῆς τεχθῆναι (40) : *primi rabi[nú] tvoú izvoliv se roditi iz mene blaženaé* (3a–b); εὐξαμένη εἶπεν (42) : *pomol 'ši se reče* (3b, 3c); στραφεὶς δὲ ὁ κύριος εἶπεν πρὸς τὸν Πέτρον· (44) : *obrač že se g(ospod)ь k petru reče* (3d).

Iznimno se rijetko grčki participi prevode nedoslovno. Tako se primjerice aktivni particip aorista ἀρπάσασά (20) u adverbnoj upotrebi prevodi indikativom aktivnim aorista *vshiti* (2b), poimeničeni medijalni particip prezenta s aktivnim značenjem prevodi se indikativom aktivnim prezenta: ὁ πάντα δυνάμενος (42) : *možeši* (3c), a particip prezenta u atributnoj upotrebi prevodi se pridjevom: τοῦ θεοῦ τοῦ ζῶντος (43) : *b(og)a živago* (3c).

Apsolutni genitivi redovito se prevode apsolutnim dativima: τοῦ καιροῦ ἐγγίσαντος (18) : *približ'šu se vrēmeni* (2a); εὐξαμένων αὐτῶν (26) : *pomol'sem se imb* (2d); αὐτῆς εὐξαμένης (42) : *ei pomol'si se* (3c); τοῦ δὲ Πέτρου ἀρξαμένου (44) : *petr[u že] načensu* (3d); τοῦ κυρίου ἀπλώσαντος (44) : *g(ospod)u prostrbnšu* (3d); ἐμοῦ ἐν Ἱερουσαλὴμ ὄντος (22) : *mnē v Er(u)s(o)l(i)mē suću* (2c); ὄντος μου ἐν πλοίῳ καὶ χειμαζομένου τῆς θαλάσσης ἀγριωμένης διὰ τῶν κυμάτων (23) : *suću mi v mori valaūcu se i v'zmučbšu se vl'nami* (2c). Apsolutnim dativom *g(ospod)u prostrbnšu rucē* (3d) doslovno se prenosi ne samo apsolutni genitiv τοῦ κυρίου ἀπλώσαντος τὰς χειρας (44) nego i cijela grčka rečenica, jer je dativ *g(ospod)u*, jednako kao i u grčkom tekstu genitiv τοῦ κυρίου, ne samo subjekt participske konstrukcije nego i subjekt glavne rečenice. U 1c nalazi se apsolutni dativ *približ'šu že se vrēmeni*, kojemu ni u jednom od uspoređivanih grčkih rukopisa ništa ne odgovara.

Na dva se mjesta u tekstu *Pazinskih fragmenata* javljaju poimeničeni participi. U jednom je slučaju aktivnim participom preterita doslovno preveden grčki poimeničeni particip aorista: οἱ προαπελθόντες (24) : *ošbdšei* (2c), a u drugom se slučaju tako prevodi grčka imenica: γέννεσίς (42) : *roišie* (3c).

Infinitivne konstrukcije uglavnom se prevode doslovno: ἐγὼ ἐν ὄσῳ εἰσερχόμεν ἐν τῷ ἀγίῳ θυσιαστηρίῳ λειτουργῆσαι ἐν Ἐφέσῳ (17) : *azb egda vshoždahb v s(ve)ti gradb i oltar'službu stvoriti v'epese* (2a); ὁ καταξιώσας δι' ἐμοῦ τῆς ταπεινῆς τεχθῆναι (40) : *izvoliv se roditi iz mene smērenie* (3a–b). Akuzativ s infinitivom prenosi se također akuzativom s infinitivom: ἀποστείλας τὸν μονογενῆ σου υἱὸν οἰκῆσαι (41) : *poslab inočedi sinb tvoi vseliti se* (3b). Iznimke su: πρὸς τὸ ἀγιασθῆναι (45) : *da se bim'osvetili* (3d), gdje se infinitiv prevodi namjernom rečenicom.

Iz doslovnoga prijevoda s grčkoga proizlaze daljnji sintaktički grecizmi. Glagol ἔχω s infinitivom aorista: ἀναλῦσαι ἔχει (17) prevodi se pasivnim futurom prvim: *prēstavlēna imat'biti* (2a); prijedložni izraz περὶ τὸν ὄρθρον (18) prenosi se također prijedložnim izrazom *k'útrbni* (2a); glagolske perifrize od glagola ποιεῖν prevode se doslovno: τὸν δρόμον ποιεῖται (19) : *tečenie tvorit'* (2b); μετὰστασιν ... ποιεῖται (20) : *prēstavlēnie ... tvorit'* (2b); ἀνάλυσιν ποιεῖται (22, 24) : *prēstavlēnie tvorit'* (2c, 2d).

Poimeničeni pridjev u množini srednjega roda τὰ οὐρανία (19) prenosi se doslovno pridjevom u množini *nebeskaē* (2b), a ne u jednini. Poimeničeni pridjev prenosi grčke poimeničene pridjeve s ili bez člana u još dva slučaja: ὁ δυνατός : *silni* (2d), μακαρία (45) : *blaženaē* (3d). Pritom je pridjev *blaženaē*, kojim se prevodi grčki pridjev, prvotno pasivni particip preterita od glagola *blažiti*, jednako kao što je i pridjev *smērenie* (3b), kojim se prevodi grčki

pridjev *ταπεινῆς* (40), po tvorbi particip od glagola *smêrêti*. U 3a javlja se još jedan poimeničeni pridjev: *s(ve)taê*, kojemu ne odgovara ništa u grčkim rukopisima, koji na tom mjestu imaju: ἡ μήτηρ τοῦ κυρίου (40).

Osobna zamjenica u posvojnomo genitivu često se prenosi doslovno: γέν-
νεσίς σου (42) : *roišiê te* (3c); αὐτῆς ψυχῆν (44, 45) : *ee d[uš]u* (3d), *duš[e ee]*
(3d); ἀσπασμόν αὐτῆς (17, 19, 24) : *cêlovanie ee* (2a, 2b, 2d); αὐτοῦ δεξιάν
(40) : *[de]snuic ego* (3a); αὐτῆς πόδας (45) : *ee nozê* (3d), a isto tako i posvo-
jnom zamjenicom: τὸ ὄνομά σου (25, 40, 41, 42) : *ime tvoe* (2d, 3a, 3b, 3c);
σου ψυχῆ (39) : *tvoê d(u)ša* (3a) itd.

Rijetka odstupanja od grčke sintakse primjetna su u sljedećim slučajevima. Kod imenica u posvojnomo genitivu, koje se rijetko prenose doslovno imeni-
com: ἡ μήτηρ τοῦ κυρίου (24) : *mati g(ospod)a* (2d); ἐν τοῖς θεσσαυροῖς τοῦ
πατρός (39) : *v skroviča o(t)ča* (3a), nego najčešće pridjevom u istom padežu u
kojem je i hrvatskostaroslavenska imenica kojoj se pridijeva: τῆ τοῦ Χριστοῦ
χάριτι (20) : *h(r)stvo)noù bl(a)godêtiû* (2b); τοῦ θεοῦ μήτηρ (39) : *božiê mati*
(3a); στόμα ἀνθρώπου (39) : *usta č(lovêč)ska* (3a); μήτηρ τοῦ κυρίου (41) :
mati g(ospod)na (3b); βασιλεῦ τῶν οὐρανῶν (42) : *c(êsa)ru nebeski* (3b–c); αἱ
δυνάμεις τῶν οὐρανῶν (44) : *sili nebeskie* (3d); τῆς μητρὸς τοῦ κυρίου (44) :
matere gospodne (3d). Jednako se tako prevodi i poimeničeni prijedložni izraz:
ἐκ τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς (43) : *o(t)cem' nebeskim'* (3c); ἐνώπιον
τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς (44) : *predb oce[m' mo]jim nebeskim'* (3d).
Kada dijelni genitiv dolazi iza akuzativa, prevodi se akuzativom: ἕκαστον τῶν
ἀποστόλων (44) : *kogoždo ap(usto)la* (3d). Grčki imenički atribut u gradiv-
nom genitivu νεφέλη φωτὸς (17, 19, 20, 22, 24) na svim mjestima prevodi se
pridjevskim atributom *oblak' svêtl'* (2a, 2b, 2c, 2d).

Akuzativ obzira prevodi se prijedložnim izrazom u dativu s prijedlogom
po: τὸν κανόνα (21) : *po kanonu* (2c).

Posvojni genitiv ὁ τῶν ὄλων θεός (15) prevodi se posvojnomo dativom
b(o)gъ vsêm' (1d). Umjesto grčkoga genitiva u hrvatskostaroslavenskome da-
tiv izražava da nešto slijedi u vremenu: ὁ καιρὸς τῆς ἀναλύσεως (17) : *vrême
prêstavljeniû* (2a).

Važna je upotreba slavenskoga instrumentala koji prenosi grčke prijed-
ložne izraze s genitivom, dativom i akuzativom: ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ
ἀγίου (14) : *s(ve)timъ d(u)hom'* (1c); διὰ τοῦ πνεύματος τοῦ ἀγίου (18) :
s(ve)[t]im' d(u)hom' (2a); διὰ τῆς ἀναλύσεως (19) : *prêstavljenim'* (2b); aku-
zativ obzira οὐκ ὀλίγα διαστήματα (19) : *ne malom' rastoênim'* (2a); διὰ τῶν
κουμάτων (23) : *vl'nami* (2c); διὰ τὴν ... σου ἀγαθότητα (41) : *blagostiû tvoeû*
(3b); ἐκ τοῦ πατρός ... τοῦ ἐν οὐρανοῖς καμοῦ καὶ τοῦ ἀγίου πνεύματος

(43) : *o(t)cem' nebeskim' i mnoû i s(v)etim' duhom'* (3c); σὺν τῇ ἐξόδῳ (45) : *ish[ožden]iem'* (3d).

6.5. Leksik

Utjecaj grčkoga jezika na hrvatskostaroslavenski leksik očituje se osobito u tvorbi riječi. Stoga se i ovo poglavlje ograničava samo na taj dio leksikologije i samo na onaj njegov vid koji se tiče načela prevođenja s grčkoga na slavenski jezik. Općenito rani slavenski prijevodi grčkih tekstova, pa tako i prijevod apokrifa o usnuću Bogorodice, vrlo često sadrže izvedenice i složenice koje su tvorene sukladno obrascima grčke tvorbe riječi. To znači da se pri tvorbi riječi i odabiru prevedenica za grčke tvorenice polazi od načela da njihove tvorbene jedinice trebaju biti sukladne tvorbenim jedinicama prevedenih grčkih tvorenica, i to ne samo morfološki nego i semantički, prenoseći također značenja koja imaju kao samostalne riječi izvan tvorenice. Tako se s obzirom na prijenos načina tvorbe riječi i s time povezan prijenos značenja prevedenih tvorenica razlikuju tvorbene prevedenice, koje mogu biti doslovne ili djelomično doslovne, i netvorbene (nedoslovne) prevedenice grčkih izvedenica i složenica.¹⁹

Doslovne tvorbene prevedenice grčkih izvedenica, s obzirom na tvorbu riječi i prijenos značenja, one su slavenske izvedenice kod kojih se vjerno prenosi grčki tvorbeni obrazac, tj. slavenska izvedenica tvori se od one osnovne riječi kojom se inače prevodi osnovna riječ od koje se tvori prevedena grčka izvedenica, kao što se i afiksi prevode ujednačeno ili, ako se radi o prijedlozima, jednako kao kad stoje kao samostalne riječi, i to tako da se pritom prenosi cijelo značenje grčke riječi:

ἀγαθότης (41) : *blagostʹ* (3b); ἀγιάζειν (45) : *osvetiti* (3d); ἄμωμος (45) : *peroročʹny* (3d); ἄφατος (45) : *neizrečeny* (3d); ἄφραστος (40) : *neizrečeny* (3b); διάστημα (19) : *rastoēnie* (2a); δοξάζειν (23) : *slaviti* (2c); ἕξοδος (45) : *ishoždenie* (3d); ἐπιβλέπτειν (25) : *prizrēti* (2d); ἐπικαλεῖν (42, 43) : *prizivati* (3c); ἐπισκιάζειν (23) : *osēniti* (2c); θυμίαμα (10) : *kadilo* (1a); θυμιατήριον (10) : *kadilnica* (1a); κατασχύνεσθαι (43) : *postidēti se* (3c); κατακαύειν

¹⁹ Naziv *prevedenica* ne upotrebljava se samo za riječi koje su stvorene u prijevodu s grčkoga jezika nasljedujući obrasce njegove rječotvorbe, nego i za one koje su otprije postojale u staroslavenskom jeziku, a kojima se u određenoj mjeri pod utjecajem grčkoga jezika mijenja značenje (usp. TURK 2013: 45–65). Pritom se najčešće radi o *stalnim prevedenicama*, koje se redovito pojavljuju za istu grčku riječ i to ne samo u tekstu ovoga apokrifa, nego i drugdje. Umjesto razlike između *leksičkoga kalka* (*prevedenice*) i *semantičkoga kalka* (*semantičke posuđenice*) ovdje se razlikuju *tvorbena* (*tvorbena-značenjska*) *prevedenica* i *netvorbena* ili *samo značenjska prevedenica*, koja ne prihvaća način tvorbe prevedene grčke riječi.

(10) : *sbžgati* (1a); *μακαριοῦν* (25) : *blažiti* (2d); *μετατιθέναι* (39) : *prêložiti* (3a); *προσκυνεῖν* (15) : *pokloniti se* (1c); *προσφορά* (42) : *prinošenje* (3c) itd.

U hrvatskostaroslavenskom tekstu nalaze se i riječi koje su tvorene od iste osnove po uzoru na to da su i prevedene grčke riječi tvorene od iste osnove: *θυμιατήριον* (10) : *kadil'nica* (1a); *θυμίαμα* (10) : *kadilo* (1a); *ταπεινός* (41) : *smêrenь* (3b); *ταπεινώσις* (25) : *smêrenie* (2d).

Djelomično doslovne tvorbene prevedenice grčkih izvedenica jesu one u kojima se tvorbeni obrazac grčkih riječi ne prenosi u cijelosti, odnosno njihova se osnova prevodi doslovno, a afiksi se prevode nedoslovno ili se ne prevode, pri čem se doslovno prenosi značenje osnove prevedene grčke riječi, ali ne i cijelo značenje grčke riječi: *κατακεισθαι* (17) : *ležati* (2a); *καταφιλεῖν* (40) : *lobizati* (3a).

Nedoslovne prevedenice grčkih izvedenica isključivo su značenjske ili netvorbene prevedenice u kojima se ne slijedi tvorbeni obrazac grčke riječi niti je njihova osnova ona riječ kojom se inače prevodi grčka riječ koja je u osnovi grčke izvedenice. Tako slavenske prevedenice prisvajajući značenje grčke riječi mijenjaju ne samo svoje dotadašnje značenje nego i način označavanja istoga pojma koji je označen prevedenom grčkom riječju ili svojim načinom označavanja iskazuju promjenu samoga pojma. Stoga se značenje tih prevedenica u većoj ili manjoj mjeri udaljava i od značenja prevedenih grčkih riječi, jer se prevodi samo njihovo opće značenje, ali ne i ona suznačenja koja su vezana za način njihove tvorbe. U prijevodu riječi *ἀνάστασις* (13) s *vskrêšenje* (1b) prefiks *ἀνα-* doslovno je preveden prefiksom *vs-*, ali se osnova grčke riječi svodi na glagol *ιστάναι* 'stajati', a osnova slavenske riječi na glagol *krêsiti* ili *kresati*, koji se od glagola *stati* razlikuju po svojem značenju, tako da je doslovna hrvatskostaroslavenska prevedenica *vstaênie*. Grčka izvedenica *ἀνάλυσις* (17, 19, 22, 24) stvorena je od glagolske imenice *λύσις*, koja se svodi na glagol *λύειν* 'riješiti, razriješiti, odriješiti', 'osloboditi' i prefiksa *ἀνα-* 'uvis, prema gore', dočim se njezina prevedenica *prêstavlenie* (2a, 2c, 2d) svodi na glagol *staviti* te ima prefiks *prê-*. Njezino osnovno značenje 'premjestiti se', 'biti stavljen na drugo mjesto' udaljeno je od značenja osnove grčke riječi 'odriješenje', tako da one na različit način označavaju isti kršćanski pojam smrti i umiranja. Imenica *prêstavlenie* međutim doslovna je prevedenica grčke imenice *μετάστασις*, štoviše riječ koja je i nastala u doslovnom prijevodu s grčkoga (*μετά-* : *prê-* / *-στασις* : *-stavlenie*): *μετάστασιν εἰς οὐρανοῦς ποιεῖται* (20) : *prêstavlenie na nebesa tvoriti* (2b).

Brojne su djelomično doslovne i nedoslovne prevedenice u kojima se grčke izvedenice s predmetkom prevode ili izvedenicom bez predmetka ili

netvorenicom: παρακαλεῖν (40) : *moliti* (3a), i obratno u kojima se grčka netvorenica prevodi izvedenicom: ὁσιος (10) : *prépodobnyĭ* (1a).

Doslovne tvorbene prevedenice grčkih složenica su one u kojima su oba člana doslovno prevedena, tj. onako kako se prevode i kao samostalne riječi izvan složenice: εὐλογεῖν (40) : *blagosloviti* (3a); θεοτόκος (25) : *bogorodica* (2d) i πολυύμνητος (25) : *mnogohvalnyĭ* (2d).

Djelomično doslovne tvorbene prevedenice grčkih složenica su one prevedenice u kojima je jedan njihov član preveden doslovno a drugi nedoslovno, kao npr. u glagolu *vbz-véstiti* (1d), koji svojom osnovom *véstiti* doslovno prevodi drugi član grčke složenice εὐ-αγγελίζεσθαι (16), a svojim prijedložnim prefiksom *vbz-* nedoslovno prevodi prvi član grčke složenice εὐ- ‘blago-’, te μονογενής (41) : *inočedь* (3b), gdje je prvi član preveden doslovno (μονο- : *ino-*), a drugi nedoslovno, a doslovna je prevedenica *jedinorodnyĭ*.

Grčka složenica εὐωδία (45) prevodi se dvjema odvojeno pisanim riječima: *vona blaga* (3d), koje doslovno prevode članove grčke tvorenice, što je pojava česta u preslavskoj redakciji. Preslavizmi su značajni za utvrđivanje grčkoga utjecaja na leksik hrvatskostaroslavenskoga jezika zato što se oni u hrvatskoglagoljskoj književnosti nalaze samo u onim tekstovima koji su prevedeni s grčkoga, a preuzeti su ili u najstarijem razdoblju ili poslije posredstvom drugih istočnih redakcija (MIHALJEVIĆ; ŠIMIĆ 2013: 11–22).

Nedoslovne su prevedenice grčkih složenica one u kojima ni jedan od dvaju članova nije preveden doslovno: οἰκονομία (40) : *smotrenie* (3b). Navedeni je primjer ujedno i slučaj u kojem se grčka složenica prevodi slavenskom nesloženom riječju. Ima i slučajeva u kojima se, obratno, slavenskom složenicom prevodi grčka nesložena riječ, pri čem se jedan njezin član može tvoriti po uzoru na grčku riječ ili pak posve nedoslovno. Tako se primjerice složenicom iz praslavenskoga doba *blagodětь* (2b, 3c), kojoj je drugi član izveden iz glagola *děti* i koja nije nastala u prijevodu s grčkoga, nedoslovno prevodi nesložena grčka riječ χάρις (20, 43).

Cijeli niz slavenskih kršćanskih naziva koji su nastali upravo u prijevodu s grčkoga i zadobili svoja čvrsta kršćanska značenja, postavši redovite prevedenice određenih grčkih kršćanskih naziva, susreću se i u *Pazinskim fragmentima*: ἅγιος (13, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 24, 25, 39, 42, 43, 44) : *svetb* (1b, 1c, 1d, 2a, 2b, 2c, 2d, 3a, 3c, 3d); ἀντίληψις (43) : *zastuplenie* (3c); δόξα (15, 39, 44) : *slava* (1c, 3a, 3d); ἐλεεῖν (41) : *pomilovati* (3b); ἔλεος (43) : *milostь* (3c); ἐξεγείρειν (13) : *vstati* (1b); εὐχεσθαι (10, 25) : *stvoriti molitvu* (1a, 2d); θεός (15, 23, 39, 40, 42, 44) : *bogb* (1c, 1d, 2a, 2c, 3a, 3b, 3c, 3d); θυσιαστήριον (17) : *oltarb* (2a); κήρυγμα (20) : *propovědb* (2b); κηρύττειν (24) : *propovédati* (2d); κόσμος (15, 19, 41) : *mirb* (1c, 2b, 3a, 3b); κύριος

(15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 24, 39, 40, 41, 44) : *gospodь* (1c, 1d, 2a, 2b, 2c, 2d, 3a, 3b, 3c, 3d); λειτουργεῖν (17) : *službu stvoriti* (2a); λόγος (24) : *slovo* (2d); μακάριος (45) : *blaženь* (3d); οἰκονομία (40) : *smotrenie* (3b); ὄσιος (10) : *prêpodobьнь* (1a); παράδεισος (39) : *rai* (3a); παρακαλεῖν (40) : *moliti* (3a); παράκλησις (42, 43) : *molenie* (3c); παρορησία (43) : *drъznovenie* (3c); πνεῦμα (13, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 43) : *duhь* (1b, 1c, 1d, 2a, 2b, 2c, 2d, 3c); ταπεινός (40) : *smêrenь* (3b); φῶς (45) : *svêtb* (3d) itd.

7. USPOREDBA TEKSTA IZ PAZINSKIH FRAGMENTATA S TEKSTOVIMA IZ MIHANOVIĆEVA HOMILIJARA I ZBORNIKA ČUDOVSKOGA MANASTIRA U ODNOSU PREMA GRČKOMU IZVORNIKU

Da bi se utvrdilo podrijetlo hrvatskostaroslavenskoga teksta, njegov položaj u najstarijoj staroslavenskoj predaji apokrifa o usnuću Bogorodice, kao i međusobni odnos srodnih grčkih rukopisa koji su u osnovi slavenskoga prijevoda, tekst iz *Pazinskih fragmenata* potrebno je usporediti s najstarijim sačuvanim slavenskim tekstovima: srpskostaroslavenskim tekstom iz *Mihanovićeve homilijara* (MH) i s ruskostaroslavenskim tekstom iz *Čudovskoga zbornika* (ČZ) u odnosu na grčki izvornik. Budući da tekst iz *Mihanovićeve homilijara* nije sačuvan u cijelosti jer u kodeksu nedostaje jedan list nakon fol. 157v, odnosno nedostaje prijevod grčkoga teksta od poglavlja 38 do 46 u Tischendorfovu izdanju, usporedba s tekstom *Pazinskih fragmenata* može se provesti samo na FgTrans 1a–2d, a ne i na FgTrans 3a–d.²⁰

U fragmentu 1a FgTrans i MH razlikuju se samo po jednoj riječi koja nimalo ne utječe na smisao: *ot nebes* (FgTrans) : *s n(e)b(e)se* (MH 155r^b) : ἐκ τοῦ οὐρανοῦ MM¹ (10). U fragmentu 1b razlike su u tome da MH na dva mjesta ima veznik *i* gdje ga FgTrans nema, i obratno, FgTrans na jednom mjestu ima *i* gdje ga MH nema. Na svim je tim mjestima FgTrans vjeran grčkomu predlošku. Tekstovi u fragmentu 1b nadalje imaju drukčiji poredak riječi: *pilipь luka* (FgTrans) : *luka filipь* (MH 155v^a), po čem je FgTrans bliži uspoređivanim grčkim rukopisima: Φίλιππος, Λουκᾶς DMM¹ (13), a najveća je razlika na mjestu: *vstavьše iz' grobь svoih d(u)hom s(ve)tim'* (FgTrans) : *vьstaše iz' grobь s(ve)tyimь d(u)h(o)mь* (MH 155v^a), gdje FgTrans više odgovara grčkomu rukopisu M: ἐξεγερθέντες ἐκ τῶν μνημείων διὰ τοῦ ἀγίου πνεύματος, a MH u cijelosti odgovara grčkomu rukopisu D: ἐξηγέρθησαν

²⁰ Mjesta iz *Mihanovićeve homilijara* navode se i označavaju se prema izdanju u prilogu ovoga rada. Mjesta iz *Čudovskoga zbornika* navode se i označavaju prema broju stranice u izdanju SREZNEVSKIJ 1876: 62–70.

ἐκ τῶν μνημείων διὰ τοῦ ἁγίου πνεύματος (13). Napokon, MH u nastavku iste rečenice ima zamjenicu *se*, koje nema u FgTrans, kao ni u uspoređivanim grčkim rukopisima.

U fragmentu 1c razlike su sljedeće: *obrêtom' se s' petrom'* (FgTrans) : *ôbrêtoĥ se s petromĥ* (MH 155v^a–155v^b), što je oboje udaljeno od grčko-ga: εὐρέθηται μετὰ τοῦ Πέτρου ADM¹ : εὐρέθησαν μετὰ τοῦ Πέτρου B : εὐρέθησαν μετὰ Πέτρους M (15); te *g(ospod)a* (FgTrans) : *h(rĥ)s(t)a* (MH 155v^b) : τοῦ κυρίου DMM¹ (15); *g(ospod)ĥ* (FgTrans) : *h(rĥ)s(t)ĥ* (MH 155v^b) : κύριος DMM¹ (15), po čem je FgTrans vjeran grčkomu. Kao nijedan drugi uspoređivani grčki rukopis tako ni MH nema rečenicu koju ima FgTrans: *približ'šu že se vrêmeni*.

U fragmentu 1d nalaze se sljedeće razlike: *prisêćenie* (FgTrans) : *posêćenije* (MH 155v^b) : ἐπίσκεψιν DMM¹ (15); *vsêm'* (FgTrans) : *vsêĥĥ* (MH 155v^b) : τῶν ὄλων DMM¹ (15); *s(ve)ti d(u)ĥĥ vĥzvêsti . i zapovêdê n(a)mĥ . vĥzvêstête* (FgTrans) : *s(vê)tyi d(u)ĥĥ g(lago)la vĥzvêstite* (MH 155v^b), gdje je FgTrans daleko bliži grčkomu: τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον εὐηγγελίσατο καὶ διετάξατο ἡμῖν πληροφορήσατε M (16), a u MH je došlo do skraćivanja teksta; prijevod *g(ospod)a b(og)a našego is(u)h(rĥst)a* (FgTrans) odgovara grčkomu τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ M, dočim prijevod *g(ospod)a n(a)šego* (MH 155v^b) odgovara grčkomu τοῦ κυρίου ἡμῶν DM¹ (16).

U fragmentu 2a u izričaju: *vĥ s(ve)ti gradĥ i oltar' službu stvoriti* (FgTrans) : *vĥ s(ve)tyi ôltarĥ službu zdêjati* (MH 155v^b), MH vjerno slijedi grčki izvornik ne dodajući riječi *gradĥ i*, kojih nema u grčkome: ἐν τῷ ἁγίῳ θουσιαστηρίῳ λειτουργῆσαι MM¹ (17). MH je vjerniji grčkomu nego FgTrans i na sljedećim mjestima: *d(u)ĥĥ g(lago)la* (FgTrans) : *d(u)ĥĥ s(ve)tyi g(lago)la* (MH 155v^b) : τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον λέγει DMM¹ (17). Obratno, FgTrans bliži je grčkomu nego MH na ovim mjestima: *ležiši* (FgTrans) : *ležaše* (MH 156r^a) : κατώκεις A (17); *glasĥ s(ve)[t]im' d(u)hom' g(lago)luĥĥ k' mnê* (FgTrans) : *g(lago)lĥjuĥĥ kĥ mnê s(ve)tyimĥ d(u)h(o)mĥ* (MH 156r^a) : φωνῆς διὰ τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου λεγούσης μοι DMM¹ (18); *materi g(ospod)a* (FgTrans) : *m(a)ti g(ospod)a b(og)a* (MH 156r^a) : ἡ μήτηρ τοῦ κυρίου DMM¹ (18), s tim da MH ima *mati* u nominativu kao u grčkome μήτηρ u razlici prema dativu *materi* iz FgTrans; *cêlovanie* (FgTrans) : *prêstavljenije* (MH 156r^a) : ἀσπασμόν DMM¹ (18); *oblakĥ svêtl'* (FgTrans) : *ôblakĥ* (MH 156r^a) : νεφέλη φωτὸς DMM¹ (18); *ap(usto)li na oblacê greduĥee kĥ mnê . i gl(a)sĥ g(lago)le* (FgTrans) : *ap(o)s(to)ly greduĥe kĥ mnê . i g(lago)laše kĥ mnê* (MH 156r^a) : ἀποστόλους διὰ νεφελῶν ἐρχομένους πρὸς με καὶ φωνῆ λέγουσά μοι D (18); *ne malom' rastoênim'* (FgTrans) : *malomĥ rastojanijemĥ* (MH 156r^a) : οὐκ ὀλίγον διάστημα BM (19). Od znatnijih razlika valja spomenuti još i to da FgTrans

prevodi καιρός s *vrême*, a MH s *godb*: *približ'šu se vrêmeni* (FgTrans) : *godu približ(ḃ)šju se* (MH 156^a) : τοῦ καιροῦ ἐγγίσαντος DMM¹ (18).

U fragmentu 2b FgTrans bliži je grčkomu na sljedećim mjestima: *duh̃ s(ve)ti* (FgTrans) : *s(ve)tyi d(u)h̃* (MH 156^a) : τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου DMM¹ (19); *nebeskaē* (FgTrans) : *n(e)b(e)sa* (MH 156^a) : τὰ οὐράνια DMM¹ (19); *idi* (FgTrans) : *idi sam̃* (MH 156^a), gdje je FgTrans bliži grčkomu rukopisu D: ἄπελθε, a MH bliži grčkim rukopisima MM¹: ἄπελθε καὶ αὐτὸς (19); *postavi* (FgTrans) : *posadii* (MH 156^a) : παρέστησέ(ν) DMM¹ (19); *lav'danus̃* (FgTrans) : *davdanus̃* (MH 156^b) : Λαυδανοῦς M : Λαβδανοῦς DM¹ (20); *g(ospod)a* (FgTrans) : *g(ospod)a b(og)a* (MH 156^b) : τοῦ κυρίου DMM¹ (20); *na nebesa tvorit'* (FgTrans) : *tvoriit̃ na n(e)b(e)sa* (MH 156^b) : εἰς οὐρανοὺς ποιεῖται DM (20). Na jednom je mjestu MH vjerniji grčkomu: *mark̃ reče* (FgTrans) : *Ot̃večã že i mark̃* (MH 156^b) : ἀποκριθεὶς δὲ καὶ (ὁ MM¹) Μάρκος εἶπε(ν) DMM¹ (20).

U fragmentu 2c FgTrans ima grecizam: *po kanonu* (FgTrans) : *po zakonu* (MH 156^b) : τὸν κανόνα DMM¹ (21). Daljnje su razlike: *privede* (FgTrans) : *privede me* (MH 156^b) : ἦγαγεν MM¹: ἦγαγέ(ν) με D (21); *postavi me* (FgTrans) : *postavii* (MH 156^b) : παρέστησέν με D : ἔστησε MM¹ (22); *oš̃b̃d̃š̃ei pr̃voe* (FgTrans) : *ôt̃š̃b̃d̃š̃ei* (MH 156^b–156^v^a) : προαπελθόντες DMM¹ (24).

U fragmentu 2d FgTrans bliži je grčkomu na sljedećim mjestima: *tivoidē bēh̃* (FgTrans) : *th̃ivaidēh̃* (MH 156^v^a) : ἐν τῇ Θηβαῖδι ἡμην DMM¹ (24); *d(u)h̃ s(ve)ti* (FgTrans) : *s(ve)tyi d(u)h̃* (MH 156^v^a) : τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον DMM¹ (24); *prizrēl̃ esi* (FgTrans) : *prizrē* (MH 156^v^a) : ἐπέβλεψας DMM¹ (25); *grom̃ bisi* (FgTrans) : *bys(t̃) grom̃* (MH 156^v^a) : βροντῆ γέγονεν D : βροντῆ ἐγένετο MM¹ (26). MH je pak bliži grčkomu na ovim mjestima: *idi v' vitléom' [na cēl]ofvanie e|e* (FgTrans) : *idi ubo na celovani|e jee ṽ vithlēom̃* (MH 156^v^a) : ἄπελθε οὖν εἰς ἀσπασμόν αὐτῆς ἐν τῇ Βηθλεέμ DMM¹ (24); *vs̃i* (FgTrans) : *vs̃a* (MH 156^v^a) : πάντα DMM¹ (25); *rabi tvoee g(ospod)i* (FgTrans) : *raby tvoee* (MH 156^v^a) : τῆς δούλης σου DMM¹ (25). U izričaju *privede se k vam'* (FgTrans) : *postavii u vas̃* (MH 156^v^a) : ἦγαγε πρὸς ὑμᾶς MM¹ : παρίστησέν με πρὸς ὑμᾶς D (24), FgTrans bliži su rukopisima MM¹, a MH rukopisu D.

Tekst FgTrans na nekim je mjestima bliži ČZ nego MH. U rečenici: ἀποκριθέντες δὲ ὁμοίως οἱ προαπελθόντες διηγήσαντο τὸ πῶς παρεγέγοναν D : ἀποκριθέντες δὲ ὁμοίως οἱ προαπελθόντες διηγήσαντο τὸ πῶς παρεγένοντο MM¹ (24) MH je najvjerniji uspoređivanim grčkim rukopisima: *Ot̃večañše že takožde i ôt̃š̃b̃d̃š̃ei povēdaše kako pridoše* (MH 156^b–156^v^a), dočim FgTrans ima dodanu riječ *pr̃voe*, a ČZ ima *prežde*: *otvečan'še že takožde i oš̃b̃d̃š̃ei pr̃voe povēdēše kako pridu* (FgTrans 2c) : *i otvēc̃añše že*

takožde i otšedšei prežde povêdaša kako pridoša (ČZ 65). U već spomenutoj rečenici *otvečav že petrъ reče kъ ap[usto]lom' . kъždo k nemu že s(ve)ti d(u)hъ vъzvêsti . i zapovêdê n(a)mъ . vъzvêstête materi g(osopod)a b(og)a našego is(u)h(rъst)a* (1d) FgTrans ima sukladan tekst onomu iz ČZ, osim što u CZ nedostaje posljednja riječ *is(u)h(rъst)a*. FgTrans i ČZ bliži su i u rečenici: *περι τὸν ὄρθρον ἤκουσα φωνῆς διὰ τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου λεγούσης μοι DMM¹ (18) : k' ūtrъni slišahъ glasъ s(ve)[t]im' d(u)hom' g(lago)lučъ k' mnê (FgTrans 2a) : kъ utrenici slišahъ glasъ s(vja)tymъ d(u)homъ g(lago)ljučъ kъ mnê (ČZ 64) : kъ utrъnii slyšahъ g(lago)ljučъ kъ mnê s(ve)tyimъ d(u)h(o)mъ (MH 156r^a), jer MH izostavlja riječ *glasъ*. U prijevodu rečenice: *καὶ ἐθεώρησα καὶ τοὺς λοιποὺς ἀποστόλους διὰ νεφελῶν ἐρχομένους πρὸς με, καὶ φωνὴν λέγουσάν μοι D : καὶ ἐθεώρησα τοὺς λοιποὺς ἀποστόλους διὰ νεφελῶν ἐρχομένους πρὸς με, καὶ φωνῆς λέγουσάν μοι MM¹ (18) : i vidêhъ pročeē ap(usto)li na oblacê gredučeē kъ mnê . i gl(a)sъ g(lago)le kъ mnê (FgTrans 2a) : I vidêhъ i pročaja ap(o)s(to)ly na oblacêhъ grêduča kъ mnê. i glasъ g(lago)la kъ mnê (ČZ 64) : i vidêhъ pročeje ap(o)s(to)ly greduče kъ mnê . i g(lago)laše kъ mnê (MH 156r^a) u MH nije preveden izraz *διὰ νεφελῶν* i riječ *φωνήν*.**

Rečenica u FgTrans: *i se oblakъ svêt[lb] vshičъ me privede se k vam'* (2d), kao i u ČZ: *I se oblakъ svêtъlb i privede mja sьdê kъ vamъ* (65), prevodi grčku rečenicu *καὶ ἰδοὺ νεφέλη φωτὸς ἀρπάσασά με ἤγαγέν με πρὸς ὑμᾶς* (24), kako je prenesena u rukopisima BC, dočim je MH bliži rukopisu D: *καὶ ἰδοὺ νεφέλη φωτὸς ἀρπάσασά με καὶ παρέστησέν με πρὸς ὑμᾶς* (24) : *i se ôblakъ svêtъlb vъshičъ me postavii u vasъ* (156v^a). Pritom FgTrans ima pogrešno *se* umjesto ispravnoga *me*, što odgovara grčkoj zamjenici *με*, MH prevodi *πρὸς ὑμᾶς* s *u vasъ*, a ČZ propušta prevesti *ἀρπάσασά με* i dodaje prilog *сьdê*, kojemu u grčkome ništa ne odgovara.

O povezanosti FgTrans i MH naspram ČZ svjedoče sljedeća mjesta. Grčki tekst *τίμιον σῶμα σου BC* (10) FgTrans i MH prenose s *čъstnoe têlo tvoje* (FgTrans 1a) : *č(b)stnoje têlo tvoje* (MH 155r^b), a ČZ ima: *čistoje têlo tvoje* (ČZ 63). U razlici prema FgTrans, koji, slično kao i MH, u 1b slijedi grčki rukopis: *κοιμηθέντες ἐξεγερθέντες ἐκ τῶν μνημείων διὰ τοῦ ἁγίου πνεύματος M* (13) : *počivšei vstavnъše iz' grobъ svoihъ d(u)hom s(ve)tim'* (1b); *κοιμηθέντες ἐξηγέρθησαν ἐκ τῶν μνημείων διὰ τοῦ ἁγίου πνεύματος D* (13) : *počivšei vъstaše iz grobъ s(ve)tyimъ d(u)h(o)mъ* (155v^a), ruskostaroslavenski tekst iza *počivšei* dodaje: *vъ d(u)sê s(vja)tê* (63). Dio grčke rečenice *πάντες ἅμα ἦλθον ἐν τῷ τόπῳ* (14) FgTrans prevodi: *vkupъ vsi pridom' na mêsto* (1c), slično kao MH: *vkupъ vsi pridohomъ na mêsto* (155v^b), a ČZ: *svъnkupleni vsi pridohomъ* (64), pripajajući tomu odmah: *k m(a)t(e)ri g(ospo)da b(og)a našego*, ne prevodeći *καὶ εἰσελθόντες*, koje slijedi u izvorniku, što znači da

je na tome mjestu ruskostaroslavenski tekst najbliži grčkomu rukopisu C, koji nema ἐν τῷ τόπῳ. Jedino se u ČZ ne nalazi pogreška u prijepisu: umjesto imenice ženskoga roda *c(ěsa)rici* (FgTrans 2b) : *c(e)s(a)r(i)ce* (MH 156r^b) u ČZ stoji ispravno imenica muškoga roda *c(esa)revy* (65), koja odgovara grčkomu τοῦ βασιλέως (20). Pritom se u FgTrans umjesto grčkoga posvojnoga genitiva τοῦ βασιλέως javlja stsl. posvojni dativ *c(ěsa)rici*. Vlastito ime Λαβδανοῦς preneseno je u MH kao *Davdanusъ*. Do tih je pogrešaka, smatra Grabar, došlo stoga što je u slavenskom prijepisu prvobitnoga prijevoda slovo *v* u riječi *c(esa)revy* zamijenjeno slovom *c*, a slovo *l* u imenu *Lavdanъ* slovom *d*, što je bilo moguće zbog sličnosti tih slova u obloj glagoljici (GRABAR 1981: 132). Osim toga, u FgTrans i MH ime je u nominativu: *lav'danusъ* (FgTrans 2b) / *davdanusъ* (MH 156r^b), a u ČZ je u dativu *Lavdanu*, i to zato što je dio apsolutnoga dativa: *i sinu sestry c(esa)revy imenemъ Lavdanu mnogo hotjačju znamenatsja* (ČZ 65).

FgTrans ima još jednu pogrešku koje nema u ČZ. Dok FgTrans u grčkom tekstu εις τὸ σῶσαι τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων D (40) propušta prevesti riječ γένος: *spaseniê radi č(lověč)[s]kago* (FgTrans 3b), ČZ doslovno prati grčki izvornik: *spasenija radi roda čelověča* (68). Na tome mjestu ČZ ima pridjev *čelověča*, naspram FgTrans, koji ima *č(lověč)[s]kago*, kojim se prevodi grčki dijelni genitiv τῶν ἀνθρώπων. U rečenici αὐτῆ δὲ κρατοῦσα κατεφίλει τὴν ἄχραντον αὐτοῦ δεξιάν λέγουσα M¹ (40) ČZ ne prevodi glagol *κατεφίλει*, a particip prezenta *λέγουσα* prevodi indikativom imperfekta: *ta že drbžaci č(a)stniju ego desnicju glagolaše* (68). U FgTrans prijevod je doslovan: *[on]a že [drbž]eči [lo]bizaše čb[s]tmuû [de]snicu ego g(lago)[l]ûči* (FgTrans 3a). Grčku rečenicu ὑπ' ἐμοῦ μέλλοντος σφραγίζεσθαι (20) FgTrans i MH prevode slično: *mnoû hotečim' znamenati se* (FgTrans 2b) : *mnoju hotečb znamenati se* (MH 156r^b) nasuprot: *mного hotjačju znamenatisja* (ČZ 65), što je moglo nastati pogreškom u prijepisu.

Tekst ČZ najbliži je grčkomu izvorniku u prijevodu rečenice εἶπον οἱ ἄγιοι ἀπόστολοι πρὸς τὴν ἁγίαν θεοτόκον, τὸ πῶς ἦλθον καὶ ποιῶ τρόπῳ (25) : *ponjedaša s(vja)tii ap(osto)li s(vja)têi b(ogorodi)ci kako pridoša kb b(ogorodi)ci i s kotoroju stbzeju* (ČZ 65) : *povéděše s(ve)ti ap(usto)li kako pridu k' b(ogorodi)ci . i kutoroû kazniû* (FgTrans 2d) : *povédaše s(ve)tii a(po)s(to)li kako pridoše k b(ogorodi)ci i kotoroju kbzniju* (MH 156v^a), ne samo zato što se jedino u njem prevodi pridjev ἁγίαν : *s(vja)têi*, nego i zato što jedini ispravno prenosi smisao grčke rečenice, povezujući πρὸς τὴν ἁγίαν θεοτόκον s εἶπον, a ne s ἦλθον.

Odabirom se nekih prevedenica tekst ČZ udaljava od značenja grčkih riječi χειμαζομένου (23) : *valaûču* (FgTrans 2c) / *vlnhajučju se* (MH 156r^b) : *plavajučju* (ČZ 65); ἀπεστήσατο (23) : *prêstavi* (FgTrans 2c) / *prêstavii*

(MH 156r^b) : *prevrati* (ČZ 65); τρόπω (25) : *kazniû* (FgTrans 2d) / *kъzniju* (MH 156v^a) : *stbzeju* (ČZ 65); οἰκονομίαν (40) : *smotrenie* (FgTrans 3b) : *č(e)l(ovê)koljubije* (ČZ 68). ČZ 69 ne spominje apostola Tomu, dočim ga FgTrans 3d spominje. FgTrans ima moravizam *ohopihom* (FgTrans 3d), kojim se prevodi grčki glagol περιεπτύξαμεθα, nasuprot *oblobyzahu* (ČZ 69). Čitanje *oblobyzahu* u trećem licu množine ne podudara se s grčkim rukopisom D, budući da je u njem grčki glagol u prvom licu jednine, nego s rukopisima AB, gdje je taj glagol također u trećem licu množine περιεπτύξαντο. Prevedenica za pridjev μονογενής je u FgTrans: *inočedi* (FgTrans 3a, 3b) : *jedinorodъnyi* (ČZ 68) / *jedinorodъnago* (ČZ 69), pri čem je *jedinorodъnyi* doslovnija, a *inočedi* starija prevedenica.

Daljnje najznačajnije razlike između FgTrans i ČZ jesu: *naricaûcu ime tvoe* (FgTrans 3b) : *naricajuću imja tvoe s(vja)toje i bl(a)goje* (ČZ 69), pri čemu dodatak *svetoe i blagoe* ne odgovara ničemu u uspoređivanim grčkim rukopisima; u FgTrans 3b odmah zatim nema posljednjega dijela rečenice, koji se nalazi u ČZ: *da proslavljena budetъ rož(d)ija tja* (ČZ 69), što odgovara grčkomu rukopisu M: ἴνα δοξασθῆ ἡ γεννήσασα σε (42). FgTrans ima: *i vzdahom* 'vsi slavu *b(og)u* (3d) prema grčkomu: ἐδώκαμεν πάντες δόξαν τῷ θεῷ (44), a ČZ dodaje riječ *gospodu* i ispušta *vsi*: *vъzdahomъ slavu g(ospod)u b(og)u* (ČZ 69). U sljedećoj rečenici ČZ prenosi grčki apsolutni genitiv participom i imenicom u nominativu: καὶ κυρίου ἀπλώσαντος τὰς χεῖρας (44) : *prosterъ že g(ospod)ъ rucê* (ČZ 69), a FgTrans, vjerno slijedeći grčki predložak, upotrebljava apsolutni dativ: *i g(ospod)u prostrъvšu rucê* (3d). ČZ ima *blažena ty jesi vъ ženahъ* (ČZ 69) u skladu s grčkim rukopisima: μακαρία σὺ ἐν γυναιξίν (45), a FgTrans ima samo pridjev *blaženaê* (3d).

Valja na koncu navesti i ona mjesta po kojima su MH i ČZ međusobno bliži naspram FgTrans. MH i ČZ prevode grčki akuzativ obzira τὸν κανόνα (21) : *po zakonu* (MH 156r^b/ČZ 65), a FgTrans zadržava grecizam: *po kanonu* (2c). FgTrans ima posvojni dativ: *b(o)gъ vsêm* (1d) tamo gdje MH i ČZ slijede grčki i ostavljaju genitiv: ὁ τῶν ὄλων θεός (15) : *b(og)ъ vsêhъ* (MH 155v^b) : *vsêhъ b(og)ъ* (ČZ 64). ČZ doslovnije prati grčki izvornik prevodeći glagol λειτουργῆσαι (17) jednom riječu: *služiti* (ČZ 64), a ne dvjema kao FgTrans: *službu stvoriti* (2a) i MH: *službu zdêjati* (155v^b). ČZ ima nominativ *m(a)ti* (64), koji odgovara grčkomu μήτηρ (18), a ne dativ *materi* (FgTrans 2a) ili genitiv *m(a)t(e)re* (MH 156r^a).

U MH i ČZ primijenjena su neka drukčija načela fonološko-morfološke prilagodbe grčkih imena, grecizama i pseudogrecizama nego u FgTrans. Grčko slovo η prenosi se slovom *i* ili *î* u skladu s bizantskim itacističkim izgovorom ne samo u riječi *vîthleômъ* (MH 154v^b) / *vîthlêômъ* (MH 156r^a) / *Vîfleomъ* (ČZ 64) / *vitleom* (FgTrans 2a), nego i u *aminъ* (MH 155r^b/ČZ 63) : *am(e)nъ*

(FgTrans 1a). Grčko slovo β se u MH i ČZ dosljedno na svim mjestima prenosi slovom *v* u skladu s bizantskim vitacističkim izgovorom: *vartholomēi* (MH 156v^a) / *Varfolomei* (ČZ 65) : *bartolomēi* (FgTrans 2c–d). Grčko slovo θ prenosi se slovom *th* ili *f*, a ne slovom *t*: *vīthleōmъ/vīthlēōmъ* (MH 154v^b/156r^a) / *Vithleomъ/Vifleomъ* (ČZ ...) : *vītlēom'* (FgTrans 2a); *mathēi* (MH 156r^b) / *Matthēi* (ČZ 65) : *matiē* (FgTrans 2c); *vartholomēi* (MH 156v^a) / *Varfolomei* (ČZ 65) : *bartolomēi* (FgTrans 2c–d); *thoma* (MH 155v^a) / *Thoma* (ČZ 63) : *toma* (FgTrans 1b). Grčko slovo φ prenosi se slovom *f*, a ne slovom *p*, te se shodno tomu i različito izgovara: *filipъ* (MH 155v^a) / *Filipъ* (ČZ 63) : *pilipъ* (FgTrans 1b); *jefesē* (MH 155v^b) / *Efesē* (ČZ 64) : *epesē* (FgTrans 2a). U MH i ČZ prilagođena imena i grecizmi imaju oblik bliži grčkomu obliku: $\Sigma\iota\mu\omega\nu$ (13) : *sīmōnъ* (MH 155v^a) / *Simonъ* (ČZ 63) : *simunъ* (FgTrans 1b); $\pi\alpha\lambda\acute{\alpha}\tau\iota\omicron\nu$ (20) : *polatē* (MH 156r^b) : *polatē* (ČZ 65) : *polači* (FgTrans 2b). Ali ima i slučajeva u kojima su FgTrans i MH bliži: *markъ* (FgTrans 2b / MH 156r^b) : *Marko* (ČZ 65). Ime Ἰωάννης u FgTrans prenosi se kao *ivanъ* (FgTrans 1d), a u ostalim dvama tekstovima kao *iōanъ* (MH 155v^b), odnosno *Ioanъ* (ČZ 64). U FgTrans gubi se početno ι u riječi: Ἰεροσσαλῆμ (22) : *ijer(u)s(a)l(i)mē* (MH 156r^b) / *Ier(u)s(a)l(i)mē* (ČZ 65) : *er(u)s(o)l(i)mē* (FgTrans 2c).

Usporedba slavenskih tekstova u odnosu na grčki izvornik potvrđuje visok stupanj njihove podudarnosti. Hrvatskostaroslavenski tekst *Pazinskih fragmenata* bliži je najstarijemu srpskostaroslavenskomu tekstu iz *Mihanovićeve homilijara*, ali je također vrlo blizak i ruskostaroslavenskomu tekstu iz *Zbornika Čudovskoga manastira*. Razlike među njima mogu se svesti na morfologiju riječi, red riječi u rečenici, umetanje ili ispuštanje pojedine riječi i(li) dijela rečenice i na vrlo rijetku upotrebu drukčije riječi u prijevodu, što ne utječe znatno na smisao rečenice. Svi tekstovi u svojoj osnovi imaju zajednički prvobitni staroslavenski prijevod, a do razlika je došlo uslijed različitih redakcija staroslavenskoga jezika i tijekom prepisivanja rukopisa iz različitih slavenskih predložaka, kao i uslijed prerada u skladu s različitim međusobno srodnim grčkim rukopisima.

8. USPOREDBA TEKSTOVA IZ PAZINSKIH FRAGMENTA, MIHANOVIĆEVA HOMILIJARA I ČUDOVSKOGA ZBORNIKA S TEKSTOM IZ ZLATOSTRUJA U ODNOSU NA GRČKI IZVORNIK

Ruskostaroslavenski fragment iz zbirke *Zlatostruj* sadrži prijevod grčkoga teksta od kraja predzadnje rečenice 25. poglavlja do prve rečenice 35. poglavlja u Tischendorfovom izdanju, što znači da ima jedan mali dio zajedničkoga teksta prijevoda kao i pazinski hrvatskostaroslavenski fragment 90e (2d), i to

od riječi ἐποίησάς u 25. poglavlju do riječi φοβερά u 26. poglavlju. Preostali tekst iz *Zlatostruja* nije sadržan u *Pazinskim fragmentima*.

Grčki tekst u Tischendorfovu i Bergerovu izdanju glasi:

Tisch: ... ἐποίησάς μοι μεγάλια ὡς δυνατός· καὶ ἰδοὺ μακαριοῦσίν με πᾶσαι αἱ γενεαί. καὶ μετὰ τὴν εὐχὴν εἶπεν τοῖς ἀποστόλοις· βάλετε θυμίαμα καὶ εὐξασθε. καὶ εὐξαμένων αὐτῶν βροντὴ γέγονεν ἐξ οὐρανοῦ καὶ ἦλθεν φωνὴ φοβερά ... (D).

Berger: ... ἐποίησάς μοι μεγαλεῖα ὁ δυνατός· καὶ ἰδοὺ μακαριοῦσίν με πᾶσαι αἱ γενεαί. καὶ μετὰ τὴν εὐχὴν εἶπεν τοῖς ἀποστόλοις· βάλετε θυμίαμα καὶ εὐξασθε. καὶ εὐξαμένων αὐτῶν βροντὴ γέγονεν ἐξ οὐρανοῦ καὶ ἦλθεν φοβερά φωνή ... (M¹).

Rukopisi M, M¹ i D u ovom su dijelu grčkoga teksta gotovo istovjetni, osim na dvama mjestima. Na jednom od tih mjesta slavenski su tekstovi sukladni rukopisu M¹: μεγαλεῖα ὁ δυνατός M¹: μεγαλεῖα ὡς ὁ δυνατός M: μεγάλια ὡς δυνατός D (25), a na drugome mjestu rukopisu D: καὶ ἦλθεν φωνὴ φοβερά D: καὶ ἦλθεν φοβερά φωνή MM¹ (26).

U slavenskim prijepisima tekst glasi:

Zlatostruj: ...*rilъ jesi veličije silъnyi. i se bl(a)žatъ mę vsi rodi . i po m(o)l(i)tvê ap(osto)l(o)mъ reče . vъzložite kadilo i stvorite m(o)l(i)tvu . i pomolъšemъ se imъ gromъ by(stъ) sъ n(e)b(e)sê . i pride glas strašъnъ ... (70).*²¹

Pazinski fragmenti: ... *stvoril' mi esi velikoti silni . i blažet' me vsi rodi . i po molit'vê reče ap(usto)lom' . vložite kadilo i stvorite m(o)l(i)tvu . i pomol'shem se imъ gromъ bisi s nebese . i pride glasъ straš[ъnъ] ... (2d).*

*Mihanoviće*v homilijar: ... *i stvorilъ mi jesi veliko tyi silnyi i bl(a)žetъ me vsi rodi . i po m(o)l(i)tvê r(e)če ap(osto)l(o)mъ vložite kadilo i stvorite m(o)l(i)tvu . i pom(o)lšiim se imъ by(stъ) gromъ sъ n(e)b(e)se . i pride gl(a)sъ strašъnъ ... (156v^a).*

Čudovski zbornik: ... *stvorilъ mi jesi veliko ty silъne. I se blažitъ mja vsi rodi. I po molitvê reče ap(osto)lomъ. Vъzložite kadilo i stvorite molitvu. I molъšimъ sja imъ gromъ bystъ sъ n(e)b(e)se. I pride glasъ strašъnъ ... (65–66).*

²¹ Navedeni tekst nalazi se na samom početku fragmenta apokrifa *Usnuće bogorodice* iz *Zlatostruja*, a označen je brojem stranice u izdanju SREZNEVSKIJ 1876: 70–75.

Početak rečenice u FgTrans: *stvoril' mi esi velikoti silni* prijevod je rukopisnoga čitanja ἐποίησάς μοι μεγαλεῖα ὁ δυνατός, gdje se javlja poimeničeni pridjev s članom: ὁ δυνατός (ABCM¹), a ne čitanja ἐποίησάς μοι μεγαλεῖα ὡς δυνατός, gdje poimeničeni pridjev dolazi s veznikom: ὡς δυνατός (D). Taj se poimeničeni pridjev odnosi na κύριε iz prethodne rečenice. Njemu prethodi drugi poimeničeni pridjev u akuzativu množine srednjega roda μεγαλεῖα (ABM), odnosno μεγαλία (CD). U Zlat je pridjev μεγαλεῖα preveden nedoslovno imenicom u akuzativu množine srednjega roda *veličije*, dočim je u MH, FgTrans i ČZ dvojbena je li jednako tako preveden imenicom u akuzativu množine *velikoty* (MH) / *velikoti* (FgTrans) / *velikoty* (ČZ), ili je pak preveden poimeničenim pridjevom *veliko* u akuzativu jednine srednjega roda, za kojim slijedi osobna zamjenica drugoga lica jednine u vokativu *tyi* (MH) / *ti* (FgTrans) / *ty* (ČZ), koja prenosi grčki član ὁ, a odnosi se na *g(ospod)i*. Sreznjevskij je u svojem izdanju teksta ČZ upravo tako transliterirao: *veliko ty*, dočim su Mihaljević i Vince to mjesto u FgTrans transliterirali kao *velikoti*, što je u skladu s *veličije* (Zlat). Nadalje, i riječ *silnyi* (MH) / *silni* (FgTrans) mogla bi se bez poznavanja grčkoga izvornika shvatiti dvojako. Ona bi naime mogla biti i pridjev u akuzativu množine ženskoga roda uz *velikoty/velikoti*, ali iz grčkoga teksta nedvojbeno proizlazi da je riječ o vokativu jednine poimeničenoga pridjeva bez izrečene imenice (MIHALJEVIĆ; VINCE 2012: 46–47), a odnosi se na *g(ospod)i* iz prethodne rečenice. Za razliku od toga prilogom *sil'ne* u ČZ pogrešno se prevodi grčko ὁ δυνατός.

FgTrans, MH i ČZ imaju zamjenicu *mi*, koje nema u Zlat, po čem su bliži navedenom grčkomu tekstu. Poredak riječi *reče ap(usto)lom'* iz FgTrans, MH, odnosno *reče ap(osto)lomъ* iz ČZ, odgovara grčkomu poretku riječi εἶπεν τοῖς ἀποστόλοις, za razliku od obrnutoga poretka iz Zlat: *ap(osto)l(o)mb reče*. Za razliku od FgTrans i MH u Zlat i ČZ riječ *īdo* prevedena je zamjenicom *se*. Razlike su između FgTrans i MH u tome da FgTrans ima mlađi oblik *bisi* umjesto starijega *by(stъ)*, koji se nalazi i u Zlat. Zajedno sa Zlat ima drukčiji poredak riječi: *gromъ bisi* (FgTrans) / *gromъ by(stъ)* (Zlat) : *by(stъ) gromъ* (MH), po čem su FgTrans i Zlat bliži navedenim grčkim tekstovima. ČZ jedini ima *molъšimъ sja* nasuprot *pomol'šem se* (FgTrans) / *pomolъšemъse* (Zlat) / *pom(o)lšim se* (MH).

Neke razlike naposljetku proizlaze iz posebnosti hrvatske, srpske i ruske redakcije staroslavenskoga jezika, a očituju se ponajprije u fonologiji, morfoloiji i tvorbi riječi. Velika sličnost svih triju slavenskih tekstova s najstarijim sačuvanim slavenskim tekstom pokazuje da svi imaju zajedničko podrijetlo, odnosno da se svode na isti matični prijevod.

9. ZAKLJUČAK

Apokrif o usnuću Bogorodice mlađi je novozavjetni apokrif nastao vjerojatno u drugoj polovici 4. stoljeća. Izvorno je napisan na grčkom jeziku, a sačuvani rukopisi granaju se u dvije glavne predaje: palminu i betlehemsku. Betlehemska predaja, sabrana u tekstu Pseudo-Ivana apostola i evanđelista, očuvana je i u mnogim slavenskim tekstovima koji se zasnivaju na nesačuvanom prvobitnom staroslavenskom prijevodu s grčkoga, a među kojima je i tekst hrvatskoglagoljskih *Pazinskih fragmenata*.

Osim grčkoga rukopisa apokrifa, koji je u izdanju Constantina von Tischendorfa označen slovom D: *Codex Ambrosianus A 60 sup.* (11. st., fol. 98–104v), uvrđeno je da su tekstu *Pazinskih fragmenta* bliski i rukopisi koje je izdao François Xavier Berger: *Codex Monacensis graec. 66* (16. st., fol. 182–187v) i *Codex Monacensis graec. 146* (11. st., fol. 457–464v). Usporedba s tim dvama rukopisima, koji su u cjelini uzevši još bliži hrvatskostaroslavenskomu tekstu nego rukopis D iz Tischendorfova izdanja, pokazuje da preostaje malen broj neznatnih nepodudarnosti između prijevoda i izvornika te da je stvarni predložak morao biti rukopis koji je pripadao istoj porodici rukopisa kojoj pripadaju i sva tri navedena rukopisa.

Prijevod u hrvatskostaroslavenskom prijepisu posve je doslovan, i to u svim dijelovima i na svim jezičnim razinama. Doslovnost prijevoda vidljiva je u prevođenju *ad verbum*, u istovjetnom poretku riječi, u vjerno prenesenim oblicima grčkih riječi, u vrlo rijetkim dodanim ili ispuštenim dijelovima teksta te u tome da nema nikakvih pretumačenja ili preoblikovanja grčkoga teksta. Velik stupanj doslovnosti prijevoda upućuje na to da se najveći dio nepodudarnosti između poznatih grčkih rukopisa i prijevoda može pripisati činjenici da ne posjedujemo stvarni predložak, nego samo njemu srodne grčke rukopise. Vrlo je mali broj nedoslovno prevedenih mjesta koja su posljedica pogrešaka ili u prijevodu ili u kasnijem prijepisu teksta.

Utjecaj grčkoga jezika na rani hrvatskostaroslavenski jezik primjetan je jednako tako na svim jezičnim razinama, a najizraženiji je u sintaktičkim konstrukcijama koje proizlaze iz krajnje doslovnoga prevođenja s grčkoga, što se najbolje može vidjeti kod participa, koji se u atributnoj, predikatnoj i adverbnoj upotrebi podudaraju u rodu, broju i padežu, a vrlo često i u vremenu i načinu s grčkim participima, a u apsolutnoj se upotrebi dosljedno prenose odgovarajućim staroslavenskim sintaktičkim konstrukcijama. Mnoge sintaktičke konstrukcije u tekstu apokrifa iz *Pazinskih fragmenata* posljedica su izravnoga grčkoga utjecaja i predstavljaju sintaktičke grecizme koji su se ustalili u hrvatskostaroslavenskom jeziku. Snažan utjecaj grčkoga jezika na hrvatskostaroslavenski jezik vidljiv je i u leksiku, napose u tvorbi riječi, u

doslovno i djelomično doslovno prevedenim grčkim izvedenicama i složenicama te u izgradnji kršćansko-teološkoga nazivlja.

Usporedba *Pazinskih fragmenata* s ulomkom najstarijega teksta ruske redakcije iz *Zlatostruja* (12. st.), zatim s tekstem srpske redakcije iz *Mihanovićeve homilijara* (13. st.), te s tekstem ruske redakcije iz *Zbornika Čudovskoga manastira* (14. st.), u odnosu na grčki izvornik, pokazuje da su sva četiri teksta o usnuću Bogorodice međusobno srodna kako po svojim jezičnim svojstvima tako i po vjernosti grčkomu izvorniku. Može se pretpostaviti da sva četiri teksta u svojoj osnovi imaju isti matični staroslavenski prijevod, te da se zasnivaju na grčkim rukopisima koji su pripadali istoj porodici rukopisa kao i uspoređivani rukopisi D, M i M¹, s tim da je tekst iz *Zbornika Čudovskoga manastira* nešto bliži rukopisu D, a *Pazinski fragmenti* i tekst iz *Mihanovićeve homilijara* su nešto bliži rukopisima MM¹.

Usprkos svim navedenim sličnostima među uspoređivanim slavenskim tekstovima oni nisu neposredno međusobno ovisni u tom smislu da su jedni prijepisi ili prerade drugih, niti su samo različiti prijepisi istoga slavenskoga predloška. Velika podudarnost među slavenskim tekstovima apokrifa o usnuću Bogorodice upućuje na zaključak da su oni u svojoj osnovi imali različite, ali srodne slavenske predloške koji su se temeljili na prepostavljenom prvobitnom staroslavenskom prijevodu grčkoga teksta. Najveći dio razlika među njima nastao je zbog različitih redakcija staroslavenskoga jezika i tijekom stoljetne rukopisne predaje toga slavenskoga praprijevida, kao posljedica prerada, prilagodbi i prepisivačkih pogrešaka. Ipak, pojedina različita mjesta u slavenskim tekstovima ponekad točno odgovaraju različitim čitanjima u različitim uspoređivanim grčkim rukopisima, zbog čega se može pretpostaviti da su na nastanak slavenskih prijepisa utjecali i različiti međusobno srodni grčki rukopisi.

Usporedna analiza teksta *Pazinskih fragmenata* apokrifa o usnuću Bogorodice dokazuje da hrvatskostaroslavenski tekst po starini nimalo ne zaostaje za najstarijim sačuvanim slavenskim tekstovima te da sadrži redigirani prijepis prijevoda grčkoga apokrifa, koji pripada najstarijemu općemu staroslavensko-bizantskomu književnomu fondu.

PRILOG

Prilog sadrži prijeslov ćirilčnoga srpskostaroslavenskoga teksta *s(ve)t(a)go iōana b(o)goslovca slovo na prĕstavlenije s(ve)tyje b(ogorodi)ce marije iz Mi-hanoviĉeva homilijara*, rukopis br. 25 *Mihanoviĉeve zbirke*, Cod. III. c. 19 (13. st.), fol. 154v^a–158r^b, koji je pohranjen u Arhivu HAZU-a u Zagrebu. Rukopis je preslovljen na latinicu prema pravilu izloženomu u MALI STAROSLAVENSKO-HRVATSKI RJEĀNIK, 2004: 14–15 (ı = ĩ; ѿѿ, Ѹ = u; Ѧ = f; ѧ = h; ѡ = ô; ѣ = ĉ; ѡ = y; Ѧ = ê; ѡ = ju; Ѧ = ja; Ѧ = je; Ѧ = th; ѡ = î). Kraćenja rijeĉi u rukopisu oznaĉena titlom razriješena su u oblim zagradama ( ), a ispuštena slova bez title dodana su u šiljatim zagradama ⟨ ⟩. Title, nadredni znaci i ligature nisu posebno oznaĉeni, a natpisana slova pišu se u istom redu kao i rijeĉ kojoj pripadaju. Interpunkcija i pisanje velikoga slova preneseni su vjerno izvorniku, što znaĉi da se veliko slovo piše samo tamo gdje je ono i u ćirilĉnom tekstu, imena se pišu malim slovom, a toĉka, koja se nalazi u sredini retka, bilježi se samo tamo gdje je pisana i u ćirilĉnom tekstu. Također se bilježe i dva ĉetverotoĉja (∴) koja u rukopisu oznaĉavaju poĉetak i svršetak teksta. Tekst je u prijeslovu raščlanjen na stupce i retke jednako kao i u rukopisu te nema spojnice kojom se oznaĉava prijenos rijeĉi u drugi redak. Radi lakšega ĉitanja rijeĉi su odvojene bjelinama. Između folija 157v i 158r nedostaju ĉetiri stupca teksta jer je iz kodeksa izrezan jedan pergamentni list.

154v^a

M(ĒSE)CA TOGOŹDE VB · EĪ ·

*s(ve)t(a)go iōana b(o)goslovca slovo
na prĕstavlenije s(ve)tyje b(ogorodi)ce
marije · ô(t̄)ĉe bl(agoslo)vi ∴*

S(ve)tĕi i prĕslavnĕi b(ogorodi)ci 5

i prisnod(ĕ)vĕi marii ·

po ôbyĉaju na s(ve)tyi gro

бъ g(ospod)a n(ā)šego hodeĉi kade

т̄ · i poklanjajuĉi s(ve)tĕ

i svoi kolĕnĕ · m(o)ljaše 10

roŹd̄šaaگو se iz njeje sy

na h(т̄)s(t)a b(og)a n(ā)šego · da bi k ne

mu šla · videĉe že ju i

judĕi hodeĉju na s(ve)tyi gro

bъ · prizvaše že arhije 15
rêi straže ježe bêahu
učinili · da bi ne da
li m(o)liti se nikomu
že na s(ve)têmъ grobê · vъ
prašaahu ô nêi ače 20
vъ istinu tako to jes(тъ) ·
stražije že ôtvečavše
rêše · jako ničesože ta
kovaago ne vidêhomъ ·
b(og)u ne ôstavl(ъ)šju ihъ čъ 25
stnaago prihoždenija
jee vidêti · vъ jedinъ že
ôt d(ъ)nii petku sučju ·

154v^b

pride na grobъ po ôbučaju
s(ve)taja b(ogorodi)ca marija · i m(o)li
tvu jei tvoreči · ôtvrъ
zoše se jei n(e)b(e)sa · i arh(a)ng(e)lъ 5
gavrilъ sъš(ъ)đъ k nêi reče ·
radui se roždъšija h(ъ)s(t)a b(og)a na
šego · m(o)l(i)tva tvoja vъš(ъ)đъ
ši na n(e)b(e)sa k roždenomu
ôt tebe prijeta bys(тъ) · i ty 10
n(y)nja po prošeniiju tvoje
mu ôstavl(ъ)ši mirъ si
i · i na n(e)b(e)sa kъ tvojemu
s(y)nu na životъ istinъ
nyi neprêmênjajemy 15
i prêhodiši · slyša
vši že sii ôt s(ve)t(a)go arha
ngela vъzvratì se vъ vi
thleômъ · imuči vъ
kupê sъ soboju trii dê 20
vyje ježe jei služahu ·

r(e)če že k d(ê)vamъ prinesê
 te mi kadilьn(i)cu da se
 pom(o)lju · i prinesoše
 po zapovêdanomu i
 mъ · i pom(o)lъši se reče 25
 g(ospod)i moi is(u)h(rъ)s(t)e izvolivy
 i se velikije radi bl(a)go
 sti tvojee iz mene rodi
 ti · uslyši glasъ mo
 i i posli že mi ap(o)s(to)la 30
 iđana · da vidêvši
 načnu veseliti se · i
 posli mi s(ve)tyje ap(o)s(to)ly
 tvoje · iže sutъ k tebê
 šli i iže sutъ na semъ 35
 svêtê · na nêi že jes(tъ) kъ

155r^a

ždo stranê s(ve)tyimъ tvo
 imъ povelênijemъ · da
 sije vidêvši bl(ago)s(lo)vlju mno
 gohvalnoje tvoje ime ·
 nadêju bo se jako poslu 5
 šati mene imaši raby
 tvojee ô komъždo · mo
 leći že se jei · Pridohъ
 azъ iđanъ d(u)hu s(ve)tomu
 vъshičъšju me na ôbla 10
 cê ôt jefesa · i postavlъ
 šju me na mêtê idê
 že ležaše m(a)ti g(ospod)nja · vъ
 nidoh že k nêi i prosla
 vlъ roždъšaago se iz nje 15
 je rêhъ · radui se m(a)ti g(ospod)a
 mojego roždъšija h(rъ)s(t)a b(og)a
 našego · veseli se jako

s velikoju slavoju ôhodi ši izъ žitija sego · i	20
proslavii s(ve)taja mari ja zanje pridoħъ azy iō aнъ k nêi · i pomenuħъ glasъ g(ospod)нъ rekšii se ma ti tvoja i se s(y)нъ tvoi ·	25
i trii d(ê)vy pridoše i po kloniše mi se · i g(lago)la mi prês(ve)taja b(ogorodi)ca stvo ri m(o)l(i)tvu i vъzloži kadilo · i pom(o)lihъ se tako · g(ospod)i iis(u)h(гъ)s(t)e stvorivy čjud(e)sa i n(y)нja stvori čjude sa prêdъ roždъšēju te · i izidetъ m(a)ti tvoja izъ žitija sego · i ust rašet se raspънъše i te	30
	35

155r^b

i nevêrovavše i vъ te · i jako stvorihъ m(o)l(i)tvu · g(lago)la mi s(ve)taja g(o)s(po)žda b(ogorodi)ca ma rija prinesi mi kad i лн(i)cu · i prijemši ka	5
dilo r(e)če g(pospod)i svrši ô mnê jelikože mi se jesi ôbe čaљ · prêžde daže ne vъzide na n(e)b(e)sa · jako jegda ishoždju ôt mira sego · pri deši ty i množьstvo ang(e)љ tvoiħъ sъ slavoju mnogoju kъ mnê · i g(lago)la ħъ azy iōaнъ k nêi gr(e)de тъ g(ospod)ъ našъ iis(u)sъ h(гъ)s(t)ъ b(og)ъ · i uzriši i jakože ti	10
	15

se jestь ôbečalь · i ôtve čavši s(ve)taja marija r(e)če · ijudēi se sutь kleli · jako jegda umrju s(ь)žegu	20
tь tēlo moje · i ôtveča vь rēhь jei · ne imatь vidēti istlēnija prē p(o)dobnoje i č(ь)stnoje tēlo tvoje · ôtvečavši že s(ve)ta	25
ja marija reče kь mnē · prinesi kadiln(i)cu i vь zloži kadilo i stvori m(o)l(i)tvu · i bys(ть) glas(ь) s n(e)b(e)se	30
g(lago)lje aminь · i slyšahь azь iđanь glas(ь) r(e)čenyi na n(e)b(e)si · i jegda ôkončahь m(o)l(i)tvu · ôtvečavь rēhь jei g(ospod)i slyšahь · i r(e)če mi	35
glas(ь) iže slyša skazajetь priš(ь)stviye bratije tvojee ·	

155v^a

ap(o)s(to)lь budučeje i s(ve)tyihь silь jako d(ь)n(ь)sь pridutь kь vamь · azь že iđanь m(o)lja h se · i s(ve)tyi d(u)hь r(e)če kь ap(o)s(to)lo mь · vsi vkupь vьsēdь	5
še na ôblaky · ôt konь cь vьselenyje zberēte se vь vithlēmē s(ve)tēmь ma tere radi g(ospod)a b(og)a vašego · Ty sîmōne petre iz rima ·	10
raulь ôt thîveriōna · tho ma ôt indije vьnutь nēišihь · i jakovь ôt i jer(u)s(a)l(i)ma · andrēja bratь pe	

trovъ · luka filipъ · sîmônъ kananêi · i po čivšeï vъstaše iz grobъ s(ve)tyimъ d(u)h(o)mъ · k nim že r(e)če se ne mnite jako vъskr(ъ)se nije jes(tъ) n(y)nja · nъ sego radi vъ staste iz grobъ · da idete na celovanije č(ъ)styje m(a)te re g(ospod)nje b(og)a i sp(a)sa n(ā)šego ĩs(u)h(rъ)s(t)a · jako pribl(i)ži se d(ъ)nъ vъsho ždenija jee na n(e)b(e)sa · marъ k že ječe sy takožde i tъ izъ alêksendrije pride i s pročiimi ap(o)s(to)ly · jakože rêhomъ ô t koježde strani kъždo · Petrъ že vъzety na ôblacê · sta meždju n(e)b(e)semъ i zemljeju s(ve)tyimъ d(u)h(o)mъ rodъpirajemъ · i p(o)do bno s(ve)tyimъ ap(o)s(to)l(o)mъ i tê mъ vъshičnomъ na ôbla cêhъ · ôbrêtoh se s petro	15 20 25 30 35

155v^b

mъ · i tako s(ve)tyimъ d(u)h(o)mъ vкупъ vsi pridohomъ na mêsto · i priš(ъ)ďše kъ m(a)teri h(rъ)s(t)a b(og)a n(ā)šeg(o) poklo nъše se rêhomъ · ne boi se ni skrbi · h(rъ)s(t)ъ b(og)ъ rodivyi se is tebe izvodiitъ te iz mira sego sъ slavoju · i vъzradovavši se ô b(o)zê sp(a)sê n(ā)šemъ · vъzv(e)de se i sê de na ôdrê i g(lago)la k namъ · n(y)nja vêrujehъ jako pri	5 10

detъ učitelъ vašъ i b(og)ъ s n(e)b(e)se i viždju i · i tako se izrêšju ô t žitija sego ·	15
jakože vidêhъ i vyi při š(ъ)ďše · i hočju da mi povê ste kako razumêvše ô t rêšeníje moje ô t têlese sego pridoste къ mnê · i	20
ô t koihъ stranъ i kolicê mъ pridoste sêmo · zane tako uskoriste na moje posêčenije · ne utai bo mene roždei se iz me	25
ne g(ospod)ъ n(a)šъ ĩs(us)ъ h(гъ)s(t)ъ b(og)ъ vsêhъ · i ô tvečav že petръ r(e)če къ ap(o)s(to)l(o)mъ · kъždo k njemu že s(ve)tyi d(u)hъ g(lago)la vъzvê stite m(a)t(e)ri g(ospod)a n(a)šego ·	30
ô tvêčav že azъ ĩđanъ re kohъ · Azъ jegda vъhožda hъ vъ s(ve)tyi ô ltaгъ slu žbu zdêjati vъ jefesê · d(u)hъ s(ve)tyi g(lago)la mi jako při	35
bl(i)ži se vrême prêstavle	

156^a

niju m(a)t(e)re g(ospod)a b(og)a tvojego · hodi vъ vĭthlêômъ na ce lovanije jee · i ô blakъ svê tъlъ vъshitii me · i vъ dv(ъ)гehъ idêže ležaše	5
postavii me · I petръ r(e)če azъ vъ gimê živui къ utrъnii slyšahъ g(lago)lju čъ къ mnê s(ve)tyimъ d(u)h(o)mъ · jako m(a)ti g(ospod)a b(og)a tvojego go	10

du približ(ь)šju se prêsta
 vljena imatъ byti · hodĭ
 vь vĭthlêômъ na prêsta
 vlenije jee · i se ôblakъ vь
 shitii me · i vidêhъ pro 15
 čeje ap(o)s(to)ly greduče kь mnê ·
 i g(lago)laše kь mnê vsi idê
 te vь vĭthlêômъ · ôtveča
 v že paulъ r(e)če · I azъ vь gradê
 ôtstoječĭimъ ôt rima 20
 malomъ rastojanijemъ ·
 živyi thĭveriônъ stra
 nê naricajemê · slyša
 hъ s(ve)tyi d(u)hъ g(lago)ljučъ kь mь
 nê · m(a)ti g(ospod)a tvojego ôsta 25
 vĭjajuči mirъ sь na n(e)b(e)sa
 prêstavljenijemъ teče
 nije tvorĭitъ · nъ idi
 samъ vь vĭthlêômъ na ce
 lovanije jee · i se ôblakъ 30
 svêtyъ vьshitĭ me i po
 sadii me idêže i vyi ·
 Otvêčav že thoma i r(e)če · azъ
 indĭiskuju stranu pro
 š(ь)dbъ · propovêdъ h(rъ)s(to)voju bl(a)go 35
 dětiju utvrždaje · i sy

156r^b

nъ c(e)s(a)r(i)ce imenemъ davda
 nusъ · mnoju hotečъ zna
 menati se vь polatê · vь
 nezaaru d(u)hъ s(ve)tyi g(lago)la kь
 mnê · i tyi thoma idĭ 5
 vь vĭthlêômъ na celova
 nije m(a)t(e)re g(ospod)a b(og)a tvojego ·
 jako prêstavlenije tvorĭ

vlenije tvoriti · idi
 ubo na celovanije jee vь
 vîthlêômь · i se ôbla
 kь svêtlь vьshičь me 10
 postavii u vasь · Sii
 vsa povêdaše s(ve)tii ap(o)s(to)lî ·
 kako pridoše k b(ogorodi)ci i ko
 toroju kьzniju · i vьzdê
 vši rucê na n(e)bo pomo 15
 li se g(lago)ljučii · klanja
 ju se i hvalju i slavlju mь
 nogohvalnoje ime tvoje
 g(ospod)i · jako prizrê na smê
 rjenije raby tvojee · i 20
 stvorilь mi jesi veliko
 tyi silnyi i bl(a)žetь
 me vsi rodi · i po m(o)l(i)tvê
 r(e)če ap(o)s(to)l(o)mь vьložite ka
 dilo i stvorite m(o)l(i)tvu · 25
 i pom(o)l(ь)šim se imь bys(ть)
 gromь s n(e)b(e)se · i pride gl(a)sь
 strašnь jako kolesni
 cь · i se množ(ь)stvo ang(e)lь
 skiihь gl(a)sь · jako s(y)nь člo 30
 v(ê)č(ь)skii slyšanь bys(ть) · i se(ra)
 fimь ôkr(ь)stь hraminy
 stojahu · idêže vьzle
 žaše s(ve)taja neporočna
 b(o)žija m(a)ti prisnodê 35
 vaja · jako i vsi sučei vь

156v^b

vîthlêômê videče vsa
 čjudesa · i vьš(ь)ďše vь ije
 r(u)s(al)i)mь vьzvêstiše vsa čju
 desa byvšaja · bys(ть) že gro

mu byvšju vьnezaaru ·	5
javii se sl(ь)nse i luna ô	
kr(ь)stь domu · i zborъ rгъ	
vъncь s(ve)tyihъ bystь ·	
i staše vь č(ь)stь i slavu	
s(ve)tyje · vidêše že vsi zna	10
menija mnoga · slêpy	
je prozirajuče · i bêсь	
nyje icêlêvše · i vsa	
къ iže bêjaše vь nedu	
zê i vь jezê · prikasaju	15
če se vьnêjudu stêna	
hъ hraminy s vêroju vь	
rijahu · s(ve)taja mari	
ja roždьšii h(гъ)s(t)a b(og)a n(a)še	
go pom(i)lui ny · i abi	20
je icêlêvahu · mnogъ	
že narodъ ôt ijer(u)s(a)l(i)ma i	
ôt kogoždo ôt(ь)čьstva · mo	
litvy radi priš(ь)дъše ·	
uslyšavše byvajema	25
ja vь vîthlêômê m(a)te	
riju g(ospod)njeju znamenija ·	
pridoše na mêsto ra	
zličny nedugy ôdrъ	
žimi · proseče cêlje	30
nija ulučahu · bys(тъ)	
že radostь velija nei	
zg(lago)lana vь тъ d(ь)нъ · ôt мъ	
nož(ь)stva icêlêvšii	
hъ · i slavljahu g(ospod)ь b(og)ь	35
n(a)šъ i m(a)teгъ jeho · vьсь	

157r^a

že ijer(u)s(a)l(i)мъ ôt vîthleôma ·
hvalami i pêsньmi du

hovnyimi veseleče se · priš(ь)дѣše i vьzvêčahu sii · ijerêi že ijudêisci	5
i vкупê s ljudmi svoi mi · udiviše se ô byva jemyihъ · i zavistiju težkoju nizъ padъše ·	10
i paki sujetnoju mysl ju svêтъ stvorše · my šljaahu poslati na s(ve)tu ju i na s(ve)tyje ap(o)s(to)ly vь vî thlêômъ jediny · i mno žьstvo ijudêi zbravъ se ·	15
ustrъmljenije na vîthъ lêômъ tvoreče · jako pъ priča jedinogo uzrêše vidênije strašno · i ô straha sръnšim se noga mъ ihъ · vьspetъ ôbratî še se k rodu svojemu · i strašnoje vidênije povê daše arhijerêômъ · ônî že pače raždeg(o)še se jaro stiju · idoše къ igemo nu vьprijuče i g(lago)ljuče · rogibe ijudêiskii jezy къ ô t ženy seje · ô t ženi ju ô t vîthleôma i ô t obla sti ijer(u)s(al)(i)mskije · igemo n že užasъ se jaže slyša čjudesa i r(e)če k nimъ · azъ ni ô t vîthlêôma izgonu jeje ni ô t inogo mêsta ·	20
ijudêi že pače vьprijuče	25
	30
	35

157r^b

sp(a)s(e)nijemъ kesara tiverija zaklinahu i · da bi ap(o)s(to) ly izgnalъ ôť vîthleô ma · aće li že sego ne stvo riši navadiimъ na te	5
tiveriju kesaru · nu ždeju že posla tisućъ nika vъ vîthlêomъ na ap(o)s(to)ly · s(ve)tyi že d(u)hъ g(lago)la kъ ap(o)s(to)l(o)mъ i k m(a)t(e)ri g(ospod)ni ·	10
se igemonъ poslalъ jes(ť) ti sućnika na vy · ijudê ômъ vъstavšemъ na vy · izъš(ť)ďše iz vîthlêô ma ne uboite se · se bo na	15
ôblacêhъ prêvoždju vy vъ ijer(u)s(a)l(i)mъ · sila bo ô(ť)ca i s(y)na s mnoju jes(ť) i s va mi · vъstavše že s(ve)tiî ap(o)s(to)li izidoše iz domu ·	20
noseće ôdrъ vl(a)d(i)č(i)ce b(ogorodi)ce · ustr(ť)mljenije tvoreće vъ jer(u)s(a)l(i)mъ · i abije jako že reće s(ve)tyi d(u)hъ · na ôblacê vъshićeni ô	25
brêtohom se vъ ijer(u)s(a)l(i)mê vъ domu g(ospod)ni · i stavše na petъ d(ť)ni tvorihomъ nepočivajuće m(o)l(i)tvu · i jegdaže doide tisu ćnikъ vъ vithlêomъ ·	30
i ne ôbrêť tu m(a)t(e)re g(ospod)nje ni ap(o)s(to)ľ · držaše že vîthlêomljane g(lago)le k nimъ · ne vyi li vъ nidoste kъ igemonu	35

157^v^a

g(lago)ljučeī kь jerêdъ vsa byvšaja čjudesa · i jako prišli sutъ ap(o)s(to)li ô t vsêhъ stranъ · togd⟨a⟩ êsu tъ · pridête vьnidête	5
kь igemonu vь ijer(u)s(a)l(i)мъ · ne vêdêjaše bo tisučъ nikъ jako ap(o)s(to)li i m(a)ti g(ospod)nja šli sutъ vь ijer(u)s(a)lī мъ · pojem že ubo tisu	10
čniikъ vīthlêdmlja ni vьnide kь igemonu g(lago)lje · jako ni jedinogo že ôbrêto hъ · po peti že d(ъ)нъ uv(ê)dê igemonъ i ijerêi i vsi gra	15
ždane · jako vь svojetъ domu jes(ъ) vь ijer(u)s(a)l(i)mê m(a)ti g(ospod)nja i sь ap(o)s(to)ly · byše že tu paki znamenija i čjudesa · mno	20
žьstvo mužъ i ženъ i dê vy · zbravše se vьrijahu g(lago)ljuče · s(ve)taja d(ê)vo roždъ šija h(ъ)s(t)a b(og)a n⟨a⟩šego ne zabu di roda čl(o)v(ê)ča · sim že by	25
vajučiiмъ · nairače dvī žeče se ljudje ijudêisci sь je rêi · prijemše drъva i ôgъ нъ · naidoše požeči ho teče domъ idêže m(a)ti g(ospod)nja sь ap(o)s(to)ly · igemonъ že	30
stojaše izdaleče pozory dêje · i tьkmo toliko doi doše dv⟨ъ⟩rii domu ljudije ijudêiscii · i se vьneza apu sila ôgnъna izbъdъ ši iznutъ ang(e)l(o)мъ ·	35

157^{v,b}

popalii mn(o)ž(ъ)stvo ljudii i judêiskiihъ · i bys(ъ) vь vse mъ gradê strahъ velii · i vsi ljudije vêrnii slav ljahu b(og)a roždъšaago se i	5
z neje · jegdaže vidê ige monъ byvšaja · vьzu pi prêdъ vsêmi ljudmi g(lago)lje · vь istinu s(y)nъ b(o)žī jes(ъ) roždei se iz d(ê)vy jegože	10
vyi prognati mnêjaste · znamenija bo sii istinъ na b(og)a sutъ · bys(ъ) že razdê ljenije meždju ijudêi · i mnozi vь ime g(ospod)a n(a)šego	15
īs(u)h(ъ)s(t)a vêrovaše ô byvšiī hъ znameniihъ · potomъ že jako byše vsa si · s(ve)toju i slavnoju i prisnod(ê)voju ma teriju g(ospod)a n(a)šego · sučii	20
mъ namъ s njeju vь ijer(u)s(a)l(i)mê · r(e)če že s(ve)tyi d(u)hъ · Vêste ja ko vь ned(ê)lju prie(ъ) bl(a)govê čeniye s(ve)taja marija pri snod(ê)vaja · ôt arh(a)ng(e)la gavri	25
la · i vь ned(ê)lju rodii se sp(a)sъ vь vīthlêômê · i vь ned(ê)lju čeda ijer(u)s(a)l(i)mska s vaijami izidoše protivu ôtro ci · vь srêtenije g(lago)ljuče ·	30
Osanna vь vyšniihъ bl(ago)s(lo)v(e)nъ gredei vь ime g(ospod)nje · i vь ned(ê)lju vьskr(ъ)se iz mrtvyihъ · i vь ned(ê)lju imatъ priti i sudi	35
tī živvymъ i mrtvyi mъ · i vь ned(ê)lju imatъ pri... (prekid teksta)	

158r^a

jako po istinê istinnъ
 b(og)ъ jes(тъ) · roždei se ôt tebe b(ogorodi)ce
 i prisnod(ê)vo marije · i
 тъ же самъ iôthoni
 ja vъstavъ vъ slêdъ ôdra 5
 vъpijaše · s(ve)taja marie
 roždъšija h(ръ)s(t)a pom(i)lui
 me · ôbračъ же se petръ
 r(e)če k њjemu · vъ ime roždъ
 šaago se ôt njeje prilêpi 10
 ta ti se rucê otjetêi
 ôt tebe · i abije съ slovomъ
 petrovomъ · rucê ôt odra
 g(o)s(po)ždina visečii ôšъ
 d(ъ)ši prilêpista se iô 15
 thonii na mête svojemъ ·
 i vêrujetъ i тъ slave
 h(ръ)s(t)a roždъšaago se iz nje
 je · semu же byvšju čju
 desi · jegda ishoždahu 20
 ap(o)s(to)li iz gr(a)da ijer(u)s(al(i))mska no
 seče odrъ · vъnezaaru
 dva na desete ôblaka svê
 tla vъshitiše ny · съ
 têleseмъ vl(a)d(i)č(i)ce n(a)šeje · 25
 prêlagajuče na gai · se
 mu же preloženu ta
 mo · se vidêhomъ tu je
 lisav(e)thъ m(a)t(e)ръ iôano
 vu · i iannu m(a)t(e)ръ 30
 g(o)s(po)ždinu · i avraama i
 isaka i ijakova · i d(a)v(i)da
 pojuča al(i)luija · i vse
 s(ve)tyje liky klanjaju
 če se č(ъ)stnomu têlesi · 35
 s(ve)tyje marie m(a)t(e)re g(ospod)nje ·

158r^b

i mēsto svētlo jechože svēta togo ničtože jes(тъ) svētlēje · i množ(ъ)stvo bl(a)gyje vonje vъ njemъ · i velъmi pojučemъ rožde	5
naago iz njeje h(ръ)s(t)a b(og)a n(a)še go pēsňju · jaže shraň šiiimъ junostъ č(ъ)stu tъ kmo dana byvajetъ · ta kovъ slad(ъ)kъ gl(a)sъ iže sly šeče nēs(тъ) sytosti · my ubo ap(o)s(to)li vidēvše vъne zaaru s(ve)t(a)go jee tēlese č(ъ)stnoje prēloženiye · proslavihomъ h(ръ)s(t)a poka zavšaago namъ čjudesa svoja · i prēstavljeni je prēč(ъ)styje m(a)t(e)re svoje je · jee že m(o)l(i)tvami i mo ljenijemъ · dostoini budemъ vsi ôbrēsti m(i)l(o)stъ i ôtpučenije grēhovъ · ôt g(ospod)a n(a)šego iis(u) h(ръ)s(t)a · i vъ n(y)njašnii vê kъ i vъ budučiï · sla veče vкупê ô(тъ)ca i sy na i s(ve)t(a)go d(u)ha · i n(y)nja i prisno i v vêkъ vêka amīn(ъ) ·:	10 15 20 25

POPIS KRATICA

BIBLIOGRAFIJE

- CANT = GEERARD, M. (ed.). 1992. *Clavis Apocryphorum Novi Testamenti*. Turnhout: Brepols.
- BHG = HALKIN, F. (ed.). 1957. *Bibliotheca hagiographica graeca I–III*. Bruxelles: Société des Bollandistes.
- BHL = SOCIÉTÉ DES BOLLANDISTES (ed.). 1898–1901. *Bibliotheca hagiographica latina antiquae et mediae aetatis I–II*. Bruxelles: Société des Bollandistes.

IZVORI

Grčki rukopisi

- A = *Codex Parisinus grec. 1173*, 11. st., fol. 264–267, Bibliothèque nationale de France, Pariz; izd. TISCHENDORF, 1966: 95–112.
- B = *Codex Venetianus Marc. grec. cl. II. 042*, 13. st., fol. 229v–237, Biblioteca Nazionale Marciana, Venecija; izd. TISCHENDORF, 1966: 95–112.
- C = *Codex Monacensis graec. 276*, 12. st., fol. 121v–132v, Bayerische Staatsbibliothek, München; izd. TISCHENDORF 1966: 95–112.
- D = *Codex Ambrosianus A 60 sup.*, 11. st., fol. 98–104v, Biblioteca Ambrosiana, Milano; izd. TISCHENDORF 1966: 95–112.
- M = *Codex Monacensis graec. 66*, 16. st., fol. 182–187v, Bayerische Staatsbibliothek, München; izd. BERGER 1805: 629–663.
- M¹ = *Codex Monacensis graec. 146*, 11. st., fol. 457–464v, Bayerische Staatsbibliothek, München; izd. BERGER, 1805: 629–663.

Slavenski rukopisi

- ČZ = *Zbornik Čudovskoga manastira, Cod. 20 (110)*, 14. st., Državni povijesni muzej, Moskva, fol. 113v; izd. SREZNEVSKIJ 1876: 62–70.
- MH = *Mihanovičev homilijar, Cod. III. c. 19*, 13. st., Arhiv HAZU, Zagreb, fol. 154v–158; izdanje u prilogu ovoga rada.
- FgTrans = *Pazinski fragmenti, Fragm. glag. 90d–e–f*, početak 14. st., HAZU, Zagreb; izd. MIHALJEVIĆ; VINCE 2012: 132–138.
- Zlat = zbirka *Zlatostruj, Cod. F. π. I. br. 46*, 12. st., Ruska nacionalna biblioteka, Sankt Peterburg, fol. 197–197v; izd. SREZNEVSKIJ 1876: 70–75.

LITERATURA

IZDANJA SLAVENSKIH TEKSTOVA

- DÜRRIGL, M.-A. (prir.). 2013. *Hrvatska srednjovjekovna proza II. Apokrifi, vizije, pretnja, Marijini mirakuli*. Zagreb: Matica hrvatska, 135–138.

- JOVANOVIĆ, T. 2016. Motiv putovanja na oblacima u apokrifima posvećenim Bogorodičinom uspenju. *Liceum XXII/16*: 103–120.
- KARÁSEK, J. 1913. *Dubrovačke legende*. Praha: Leschinger, 1–15.
- MIHALJEVIĆ, M.; J. VINCE. 2012. *Jezik hrvatskoglagoljskih Pazinskih fragmenata*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, Državni arhiv u Pazinu, Staroslavenski institut, 132–138.
- NOVAKOVIĆ, S., 1886. Apokrifске priče o Bogorodičinoj smrti i još neke sitnice apokrifске o Bogorodici. *Starine 18*: 193–200.
- RIZNICA glagoljaške kulture i hrvatske pismenosti otoka Rave. 2016. *Fatevićev zbornik duhovnog štiva, 1617.*, B. Bunčuga, J. Faričić, P. Kero (ur.); G. Franov-Živković (transliteracija). Zadar: Sveučilište u Zadru.
- SREZNEVSKIJ 1876. = СРЕЗНЕВСКИЙ, И. И. 1876. Сведения и заметки о малоизвестных и неизвестных памятниках. *Сборник Отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук I/6–9*, Санкт-Петербург, 61–76. [SREZNEVSKIJ, I. I. 1876. Svedeniâ i zametki o maloizvestnyh i neizvestnyh pamâtnikah. *Sbornik Otděleniâ âzyka i slovesnosti Imperatorskoj Akademii Nauk I/6–9*, Sankt-Peterburg, 61–76].
- STROHAL, R. 1917. *Stare hrvatske apokrifne priče i legende*. Bjelovar: Weiss, 36–39.
- ŠTEFANIĆ, V.; B. GRABAR; A. NAZOR; M. PANTELIĆ. 1969. *Hrvatska književnost srednjeg vijeka*. Zagreb: Matica hrvatska, 149–153.
- VEDER, W. R. 1978. *The Scaliger Paterikon II*. Zug: IDC.

IZDANJA GRČKIH TEKSTOVA

- BERGER, F. X. 1805. Sancti Ioannis, theologi et evangelistae, in dormitionem sanctissimae Dieparae. J. Ch. von Aretin (ed.). *Beyträge zur Geschichte und Literatur, vorzüglich aus den Schätzen der pfalzbaierischen Centralbibliothek zu München 5*, 629–663.
- BONACCORSI, G. 1948. *I vangeli apocrifi I*. Firenze: Libreria editrice fiorentina.
- HALKIN, F. 1953. Une légende byzantine de la Dormition: L'Épitémô du récit de Jean de Thessalonique. *Revue des Études Byzantines 11*: 156–164.
- JUGIE, M. (ed.). 1926. *Homélie mariales byzantines II, Patrologia orientalis 19. 3*. Paris: Firmin–Didot.
- KOTTER, B. (ed.). 1988. *Die Schriften des Johannes von Damaskus*. Berlin: Walter de Gruyter.
- KRUSCH, B. (ed.). 1969. *Gregorii Episcopi Turonensis miracula et opera minora*. Hannover: Hahn.
- MANNS, F. 1989. *Le récit de la Dormition de Marie (Vat. grec. 1982). Contribution à l'étude des origines de l'exégèse chrétienne*. Jérusalem: Franciscan Printing Press.
- PG 1860 = *Patrologia Graeca 98*. 1860. Germanus Archiepiscopus Constantinopolitanus. J. P. Migne (ed.). Paris: Garnier Fratres, 340–348; 348–357; 360–372.
- PG 1864 = *Patrologia Graeca 96*. 1864. Sanctus Ioannes Damascenus. J. P. Migne (ed.). Paris: Garnier Fratres, 725–757.

- PG 1865.a. = *Patrologia Graeca* 86. 1865. Modestus Hierosolymitanus Patriarcha. J. P. Migne (ed.). Paris: Garnier Fratres, 3277–3312.
- PG 1865.b. = *Patrologia Graeca* 97. 1865. Andreas Cretensis Archiepiscopus. J. P. Migne (ed.). Paris: Garnier Fratres, 1045–1072; 1072–1089; 1089–1109.
- PG 1894 = *Patrologia Graeca* 5. 1894. Melito Sardium in Asia Episcopus. J. P. Migne (ed.). Paris: Garnier Fratres, 1231–1240.
- SANTOS OTERO, de A. de. 1963. *Los evangelios apócrifos*. Madrid: Biblioteca de autores Cristianos, 574–645.
- TISCHENDORF, C. von. 1866. *Apocalypses apocryphae Mosis, Esdrae, Pauli, Johannis, item Mariae dormitio*. Leipzig: Mendelssohn, 95–112; pretisak Hildesheim: Olms, 1966.
- VOULET, P. (ed.). 1961. *Homélie sur la Nativité et la Dormition*. Paris: Les Éditions du Cerf.
- WENGER, A. (ed.). 1955. *L'Assomption de la T. S. Vierge dans la tradition byzantine du VIe au Xe siècle, études et documents*. Archives de l'Orient chrétien 5. Paris: Institut Français d'études byzantines, 17–95; 96–100; 209–241; 271–291.

IZDANJA LATINSKIH TEKSTOVA

- CAPELLE, B. 1949. Vestiges grecs et latins d'un antique »Transitus« de la Vierge. *Analecta Bollandiana* 67: 21–48.
- HAIBACH-REINISCH, M. (ed.). 1962. *Ein neuer 'Transitus Mariae' des Pseudo-Melito*. Roma: Pontificia Academia Mariana Internationalis.
- TISCHENDORF, C. von. 1866. *Apocalypses apocryphae Mosis, Esdrae, Pauli, Johannis, item Mariae dormitio*. Leipzig: Mendelssohn, 113–123; 124–136; pretisak Hildesheim: Olms, 1966.
- WENGER, A. (ed.). 1955. *L'Assomption de la T. S. Vierge dans la tradition byzantine du VIe au Xe siècle, études et documents*. Archives de l'Orient chrétien 5. Paris: Institut Français d'études byzantines, 68–95; 140–172; 245–256; 313–333.
- WILMART, A. 1933. L'ancien récit latin de l'Assomption. *Analecta Regensia: Extraits des manuscrits Latins de la Reine christine conservés au Vatican. Studi e Testi* 59. Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana, 357–362.

IZDANJA SIRIJSKIH, ETIOPSKIH, KOPTSKIH I GRUZIJSKIH TEKSTOVA

- ARRAS, V. 1973. *De Transitu Mariae Aethiopice I–II*. Louvain: Secrétariat du Corpus scriptorum Christianorum Orientalium.
- ENGER, M. 1854. *Ioannis apostoli de transitu beatae Mariae virginis liber*. Elberfeld: Friderichs.
- ESBROECK, M. van. 1973. Apocryphes géorgiens de la Dormition. *Analecta Bollandiana* 92: 55–75.
- REVILLOUT, E. (ed.). 1907. *Évangile des douze apôtres*. *Patrologia orientalis* 2.2. Paris: Firmin Didot.
- SELLEW, P. 2000. An Early Coptic Witness to the Dormitio Mariae at Yale: P. CtYBR inv. 1788 Revisited. *Bulletin of the American Society of Papyrologists* 37: 37–69.
- SMITH LEWIS, A. (ed.). 1902. *Apocrypha Syriaca*. *Studia Sinaitica* XI. London: C. J. Clay & Sons.

WRIGHT, W. 1865.a. *Contributions to the Apocryphal Literature*. London: Williams & Norgate.

WRIGHT, W. 1865.b. The Departure of My Lady Mary from this World. *The Journal of Sacred Literature and Biblical Record* 6: 108–160; 7: 417–448.

OSTALA LITERATURA

BAGATTI, B.; M. PICCIRILLO; A. PRODROMO. 1975. *New Discoveries at the Tomb of Virgin Mary in Gethsemane*. Jerusalem: Franciscan Printing Press.

ESBROECK, M. van. 1981. Les Textes littéraires sur l'Assomption avant le Xe siècle. F. Bovon (ed.). *Les Actes apocryphes des apôtres*. Genève: Labor et Fides, 265–285.

ESBROECK, M. van. 1995. *Aux origines de la Dormition de la Vierge: Études historiques sur les traditions orientales*. Brookfield: Ashgate.

GADŽIJEVA, S.; A. KOVAČEVIĆ; M. MIHALJEVIĆ; S. POŽAR; J. REINHART; M. ŠIMIĆ; J. VINCE. 2014. *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*. M. Mihaljević (prir.). Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut.

GRABAR, B. 1978. Pazinski fragmenti. *Istra* 16: 21–26.

GRABAR, B. 1981. Les fragments glagolitiques de Pazin. *Cyrlomethodianum* V: 130–134.

HERCIGONJA, E. 1975. *Srednjovjekovna književnost, Povijest hrvatske književnosti, knj. 2*. Zagreb: Liber, Mladost.

HERCIGONJA, E. 2009. *Tisućljeće hrvatskog glagoljaštva*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

JUGIE, M. 1926. La Mort et l'Assomption de la Sainte Vierge dans la tradition des cinq premiers siècles. *Échos d'Orient* 25: 5–20; 129–143; 281–307.

JUGIE, M. 1944. *La Mort et l'Assomption de la Sainte Vierge. Étude historicodoctrinale. Studi e Testi* 114. Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana.

JUGIE, M. 1952. *L'Immaculée Conception dans l'Écriture Sainte et dans la tradition orientale*. Bibliotheca Immaculatae Conceptionis, 3, Textus et Disquisitiones. Roma: Academia Mariana Internationalis.

MALI STAROSLAVENSKO-HRVATSKI RJEČNIK. 2004. M. Lukić, S. Damjanović, M. Žagar, T. Kuštović, B. Kuzmić, I. Jurčević (sastavili). Zagreb: Matica hrvatska.

MIHALJEVIĆ 2003 = MIHALJEVIĆ, M., 2003. Fonološki sustav najstarijih hrvatskoglagoljskih fragmenata. P. Božilova (ur.). *Българи и Хървати през вековете*. Софија: Гутенберг, 43–57. [MIHALJEVIĆ, M., 2003. Fonološki sustav najstarijih hrvatskoglagoljskih fragmenata. R. Božilova (ur.). *B'lgari i H'rvati prez vekovete*. Sofiâ: Gutenberg, 43–57.]

MIHALJEVIĆ, M. 2004. Deklinacija imenica u najstarijim hrvatskoglagoljskim fragmen-tima. M.-A. Dürrigl, M. Mihaljević, F. Velčić (ur.). *Glagoljica i hrvatski glagolizam*, Zagreb – Krk: Staroslavenski institut – Krčka biskupija, 625–636.

MIHALJEVIĆ, M. 2005. Deklinacija pridjeva u najstarijim hrvatskoglagoljskim fragmen-tima. J. Bratulić, D. Brozović, R. Ivanov, Z. Ladić, K. Brajković (ur.). *Hrvatsko-bu-garski odnosi u 19. i 20. stoljeću*. Zagreb: Hrvatsko-bugarsko društvo, 283–296.

- MIHALJEVIĆ 2006. = MIHALJEVIĆ, M. 2006. Sintaktička svojstva najstarijih hrvatskoglagoljskih tekstova. L. Taseva, P. Marti, M. Jovčeva, T. Pentkovskaâ (ur.). *Многократните преводи в Южнославянското средновековие*. Софија: ГорексПрес, 221–238. [MIHALJEVIĆ, M. 2006. Sintaktička svojstva najstarijih hrvatskoglagoljskih tekstova. L. Taseva, R. Marti, M. Jovčeva, T. Pentkovskaâ (ur.). *Многократните преводи в Űжнославянското средновековие*. Софиâ: GoreksPres, 221–238.]
- MIHALJEVIĆ, M. 2007.a. Leksik najstarijih hrvatskoglagoljskih fragmenata. *Studia Slavica Hungarica* 52/1–2: 263–272.
- MIHALJEVIĆ, M. 2007.b. Morfološka (tvorbena) raščlamba leksika najstarijih hrvatskoglagoljskih fragmenata. S. Vranić (ur.). *U službi jezika. Zbornik u čast Ivi Lukežić*. Rijeka: Filozofski fakultet Rijeka, Odsjek za kroatistiku, 231–247.
- MIHALJEVIĆ, M. 2008. Glagolski oblici u hrvatskoglagoljskim fragmentima 12. i 13. stoljeća. *Slovo* 56–57: 333–349.
- MIHALJEVIĆ, M.; J. VINCE. 2012. *Jezik hrvatskoglagoljskih Pazinskih fragmenata*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, Državni arhiv u Pazinu, Staroslavenski institut.
- MIHALJEVIĆ, M. 2013. Zamjenice u hrvatskoglagoljskim fragmentima 12. i 13. stoljeća. R. Matasović (ur.). *Od indoeuropeistike do kroatistike. Zbornik u čast Daliboru Brozoviću*. Zagreb: HAZU, 339–360.
- MIHALJEVIĆ, M. 2018. *Jezik najstarijih hrvatskoglagoljskih rukopisa*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut.
- MIMOUNI, S. C. 1995. *Dormition et Assomption de Marie: Histoire des traditions anciennes*. Paris: Beauchesne.
- MIMOUNI, S. C. 2011. Les traditions anciennes sur la Dormition et l'Assomption de Marie. Études littéraires, historiques et doctrinales. *Texts and Studies of Early Christian Life and Language* 104. Leiden–Boston: Brill.
- MOŠIN, V. 1952.–1955. *Ćirilski rukopisi Jugoslavenske akademije I – II*. Zagreb: JAZU.
- MOŠIN 1971. = MOŠIN, B. 1971. *Ћирилски рукописи у Повијесном музеју Хрватске. Копитарева збирка словенских рукописа и Џојсов ћирилски одломак у Љубљани I – II*. Београд: Српска књижевна задруга. [MOŠIN, V. 1971. *Ćirilski rukopisi i Povijesnom muzeju Hrvatske. Kopitareva zbirka slovenskih rukopisa i Čojsov ćirilski odlomak u Ľublâni I – II*. Beograd: Srpska kniževna zadruga.]
- NORELLI, E. 2009. *Marie des apocryphes. Enquête sur la mère de Jésus dans le christianisme antique*. Genève: Labor et fides.
- POPOV 1880. = ПОПОВ, А. Н. 1880. *Библиографически материјали II–III*. Москва: Издањие Императорскога Общества Истории и Древностей Росийских при Московском Университетѣ. [POPOV, A. N. 1880. *Bibliografičeskie materialy II–III*. Moskva: Izdaniye Imperatorskago Obšestva Istorii i Drevnostej Rossijskih pri Moskovskom Universitetě.]
- SANTOS OTERO, A. de. 1981. *Die handschriftliche Überlieferung der altslavischen Apokryphen II*. Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- SHOEMAKER, S. 2002. *Ancient traditions of the Virgin Mary's dormition and assumption*. The Oxford Early Christian Studies. Oxford: Oxford University Press.

SHOEMAKER, S. 2009. The Virgin Mary's Hidden Past: From Ancient Marian Apocrypha to the Medieval Vitae Virginis. *Marian Studies* 60: 1–30.

TURK, M. 2013. *Jezično kalkiranje u teoriji i praksi: prilog lingvistici jezičnih dodira*. Zagreb – Rijeka: Hrvatska sveučilišna naklada, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci.

Summary

Milica Mikecin

APOCRYPHON *TRANSITUS MARIAE* IN THE CROATIAN GLAGOLITIC LITERATURE (I): A COMPARISON OF THE TEXT FROM THE *PAZIN FRAGMENTS* WITH THE GREEK ORIGINAL AND THE OLDEST SLAVONIC TEXTS

The apocryphon *Transitus Mariae* has been preserved in the Croatian Glagolitic literature in four manuscripts, i.e. *Pazin Fragments* (early 14th century), *Vinodol Miscellany* (first quarter of 15th century), *Gršković Miscellany* (16th century) and *Fatević Miscellany* (1617). Among them, *Pazin Fragments* are insofar distinguished as they belong to the oldest period of the Croatian Glagolitic literature and are written in the oldest form of the Croatian Church Slavonic language. The text from the *Pazin Fragments* is a redacted transcript of the Old Church Slavonic translation of the Greek text of Pseudo-John the Apostle and Evangelist, which belongs to the so-called Bethlehem manuscript tradition of this apocryphon. The analysis of translation principles and a linguistic comparison of the Croatian Church Slavonic text with the Greek text edited by C. von Tischendorf (*Codex Ambrosianus A 60 sup.*, 11th century) and F. X. Berger (*Codex Monacensis graec. 66*, 16th century; *Codex Monacensis graec. 146*, 11th century) on the phonological, morphological, syntactical and lexical level show a significant influence of the Greek language on the oldest form of the Croatian Church Slavonic language. The comparison of the text from the *Pazin Fragments* with the texts of other Slavonic redactions of that apocryphon – the oldest text of the Russian redaction from the miscellany *Zlatostruj* (12th century), the oldest text of the Serbian redaction from the *Homiliary of Mihanovich* (13th century) and the text of the Russian redaction from the Miscellany of the *Tschudowski Monastery* (14th century) – in relationship to the Greek original text, confirms the archaicity of its language, faithfulness to the Greek original and linguistic propinquity to the oldest Slavonic manuscripts.

Keywords: apocryphon *Transitus Mariae*, *Pazin Fragments*, Greek language, Croatian Church Slavonic language, translation principles, Pseudo-John the Apostle, Assumption of Mary, Croatian Glagolitic literature